

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.
1893-1894.

Vergadering van Donderdag, 22 Februari 1894,

's avonds te 8 ure,

in het **Hôtel Krasnapolsky** te **Amsterdam.**

Voorzitter: **Generaal NETSCHER.**

De **VOORZITTER**: Mijne Heeren, Ik heb de eer deze vierde vergadering van onze Vereeniging in Amsterdam te openen.

In de drie vorige vergaderingen, hebben wij hier interessante onderwerpen behandeld gezien. Ten eerste van den heer Van Leent, hoe Amsterdam, bij een vijandelijken aanval, van water te voorzien. Ten tweede van kolonel Eland over de torpedo's, belangrijk, ook voor de verdediging van Amsterdam; en ten derde van den heer Hoogenboom, hoe Amsterdam in tijd van oorlog van vleesch te voorzien.

Thans zullen wij het voorrecht hebben heden avond weder den heer Eland te hooren over de vraag: welke de beste wijze is om Amsterdam te versterken tegen een onverhoopten vijandelijken aanval.

Ik zie met genoegen dat er zeer veel belangstelling is om te hooren hoe de verschillende stelsels van verdediging moeten worden opgevat.

Ik ben overtuigd dat onze verwachtingen niet zullen beschaamd worden.

Alvorens echter tot het eigenlijk doel van den avond over te gaan, heb ik een paar mededeelingen te doen. In de eerste plaats dat de vereeniging van den Minister van Oorlog, kolonel

Seyffardt, in zijn qualiteit van excenteur-testamentair van wijlen generaal Knoop, namens den generaal, terug ontvangen heeft het sierlijk bewijs van cerelidmaatschap dezer vereeniging in der tijd aan generaal Knoop aangeboden. De heer Knoop meende, dat dit stuk niet beter kon bewaard worden dan bij de vereeniging zelve, en het is dan ook dankbaar in het archief opgenomen.

Voorts heeft de vereeniging ten geschenke ontvangen :

- 1°. The mechanical and other properties of iron and steel ; en
- 2°. eene brochure over de constructie van stalen vuurmonden.

Beide geschriften door den auteur, den heer A. Vosmaer, directeur der Haagsche Plateelbakkerij »Rozenburg" aangeboden, zijn in dank aangenomen.

Aan de orde is thans de ballotage van candidaten.

De heeren zullen zien, dat onder de candidaten uit Breda bij vergissing twee namen zijn opgenomen van heeren die reeds leden der vereeniging zijn, nl. de III. de Ridder en Vogel.

Mag ik de heeren Blaauw en Doorman verzoeken, met mij het bureau van stemopneming te willen nitmaken.

De uitslag der stemming is, dat met algemeene stemmen tot leden worden aangenomen de heeren :

A. W. Cremer, 1° Luit. en P. A. H. van der Haas, Kapitein, beiden der Inf. N.-I. Leger te 's-Gravenhage; J. A. van Alphen de Veer, 1° Luit. der Artillerie, te Amsterdam; A. M. van Genderen, M. J. Lagerwey en S. J. B. Maier, allen 2° Luit. der Infanterie, te Breda; M. W. Siebelhoff en B. Tammes, beiden 2° Luit. der Inf. N.-I. Leger, te Harderwijk; G. J. D. Bauduin, 2° Luit. der Infanterie, te Maastricht; J. M. A. Bicker Caarten, 1° Luitenant, D. Boest Gips, Kapitein en D. Schouwman, Kapitein, allen van de dd. Schutterij, te Rotterdam; S. A. Bisschop, Kapitein der Artillerie, te Utrecht.

De Voorzitter dankt de heeren van het stembureau voor de door hen volbrachte taak.

Aan de orde is thans de voordracht van den heer K. Eland, kolonel bij den generalen staf, over *oud en nieuw betreffende de inrichting der stelling van Amsterdam*.

De heer ELAND :

Mijne Heeren. Een halve eeuw van voortdurenden vrede, slechts afgebroken door de Belgische omwenteling, had, zooals Johan de Witt zou gezegd hebben, de »peryclelen" steeds minder klaar voor de oogen onzer landgenooten doen staan, toen de zalige rust droevig werd verstoord, eerst in 1864 door de verbrokkeling van Denemarken, en twee jaar later door den Pruisisch-Oostenrijkschen oorlog, welke ons Hannover als stootkussen tegen Pruisen ontnam. Daardoor won de overtuiging veld, dat noch vorstelijke familierelatiën, noch politieke combinatiën betrouwbare assurantiepremiën zijn tegen een oorlog met een machtigen nabuur, welke overtuiging nog werd versterkt toen het gerucht zekerheid werd, dat in 1867 het zwaard van Damocles ons boven het hoofd had gehangen, nog wel om Luxemburg, dat Nederland feitelijk niets aanging.

Daaruit tot de gevolgtrekking te komen, dat de aandrang om het vestingstelsel bij de Wet te regelen en zoedeende in een beteren staat van tegenweer te komen, van die gebeurtenissen een rechtstreeksch gevolg was, zon echter vermoedelijk zeer verkeerd zijn. Die drang had waarschijnlijk een geheel andere oorzaak. Jaren achtereen was namelijk reeds strijd gevoerd over het nut of de schadelijkheid van een niet gering aantal vestingen en vestingwerken, en de zucht van vele steden om zich uit te breiden had daarin rijkelijk voedsel gevonden; de zoogenoemde anti-militairisten waren het dan ook vooral, die in de richting der vaststelling van het vestingstelsel bij de Wet dreven.

Het slot van de geschiedenis was, dat de Regeering in April 1870 een ontwerp-vestingwet indiende, met eene begrooting van uitgaven van bijna 10 miljoen, waarvan ongeveer 16 ton zouden worden besteed voor het opwerpen van enkele nieuwe en het verbeteren van een 30tal sedert 1787 en 1799 opgeworpen

posten en batterijen om Amsterdam, alle op minstens 4 KM. van den omtrek der stad gelegen (1). Dit ontwerp, voor zoo verre Amsterdam betreft, door eene roode lijn op schets N°. 1 aangegeven, is het eerste van eene niet onbelangrijke reeks plannen, welke in de eerstvolgende 10 jaren zijn gemaakt en overwogen tot versterking van de Hoofdstad, van welke plannen echter eenige nimmer publiek domein zijn geworden, om redenen, welke aanstonds zullen blijken.

Het is mijn voornemen, U heden avond in de eerste plaats een overzicht te geven van de tusschen 1870 en 1881 gemaakte plannen. Dit zon mij niet mogelijk zijn geweest zonder de vergunning van Zijne Excellentie den Minister van Oorlog, om voor deze voordracht gebruik te maken van aan het Departement aanwezige bescheiden, en ik acht het daarom een aangename plicht, al dadelijk voor die vrijgevigheid mijn hartelijken dank uit te spreken.

In de tweede plaats zal ik op de meest beknopte wijze weer-geven, wat mij in de schriftelijke en mondelinge gedachten-wisseling tusschen de Regeering en de Staten-Generaal mel-denswaardig voorkomt, van 1881 tot heden, terwijl ik ten slotte mijne persoonlijke opinie zal niteenzetten.

Alvorens deze Inleiding te eindigen, wil ik er nog op wijzen, dat de roode banden op de schetsen slechts dienen om het overzicht gemakkelijker te maken, ofschoon zij ook gewoonlijk de binnengrens aangeven van de inundatiën, voor zoo verre deze te stellen zijn. Voorts, dat ik bij de ontwerp-vestingwetten alleen de Ministers van Oorlog zal noemen, ook al zijn die ontwerpen mede-onderteeekend door anderen, en natuurlijk door »de Regeering» ingediend.

Just was de Fransch-Duitsche oorlog uitgebroken toen het V.V. (voorloopig verslag) op het zoo even genoemde wetsout-

(1) Een soortgelijk ontwerp werd in die dagen tot in onderdeelen uit-gewerkt door den kapitein bij den Generalen Staf J. H. Kromhout. In zijn werk „de Stelling van Amsterdam” verschenen in 1871, werden de kosten geraamd op bijna 3½ miljoen; in plaats van vele oude posten werden echter nieuwe forten ontworpen.

werp van Mulken werd vastgesteld (18 Juli). De mobilisatie van het leger, waartoe onmiddellijk werd besloten, leidde aanvankelijk de gedachten in eene andere richting: zij toonde tevens onweersprekelijk, dat aan onze weermiddelen nog veel meer ontbrak dan men tot op dat oogenblik scheen te vermoeden. Van de algemeene ontstemming was de minister van Oorlog het eerste slachtoffer; het V.V. omtrent de oorlogsbegroeting voor 1871 was zeer ongunstig, en daardoor ontstemd, deelde die minister aan de 2^e Kamer mede, dat hij ontslag uit zijne betrekking had gevraagd, wat hem ook weldra werd verleend.

Zijn opvolger, de generaal Booms, moest wegens ziekte reeds 3 weken na zijn optreden zijne portefeuille neerleggen en overgeven aan generaal Engelman. Eene door dezen in het voorjaar van 1871 benoemde commissie tot onderzoek van het ontwerp van Mulken kon zich hiermede niet vereenigen; om de hoofdstad tegen bombardement te beveiligen en meer hulpmiddelen voor de verpleging beschikbaar te houden, achtte zij het noodig, alle versterkingen 7 à 8 KM. van de voormalige omwalling van Amsterdam verwijderd te houden (Verg. de stippellijnen schets N° 1) en de bestaande werken in het Westen, en ten N. van het IJ tot een 2e defensielinie te vervormen, waarvoor ongeveer 6³/₄ miljoen gevorderd zouden worden.

Een lid dier Commissie wilde de 1e linie van een gedeelte van het Westfront en overigens de 2^e linie laten vervallen: voorts gaf hij in overweging het Z. O. front te doen loopen van Amstelveen naar Nieuwersluis, ten einde meester te blijven van het punt waar, na het stellen van de inundatiën der N. H. Waterlinie, zoet water is te verkrijgen. Het gedeelte Nieuwersluis—Muiden van laatsgenoemde linie zou dus tevens tot de Stelling van Amsterdam behooren, terwijl dit in het stelsel der Commissie slechts het geval was met het gedeelte Weesp—Muiden.

De chef van den generalen staf en de inspecteur der genie, in wier handen deze rapporten werden gesteld, oordeelden dat de Commissie de bestemming der stelling in te beperken zin had opgevat, namelijk uitsluitend als reduit der landsver-

dediging. Hield men daarentegen rekening met strategische eischen, dan moest in de 1^e plaats worden gezorgd voor afdoende verdediging van het Noordzeekanaal tegen een overtocht van den vijand en verder voor het meesterschap op de Zuiderzee, ten einde, naar gelang de vijand Noord of Zuidwaarts van dat kanaal was doorgedrongen, respectievelijk Zuid- of Noordholland te behouden en gelegenheid tot approviandee-ring te verkrijgen. Voorts stelden zij uitbreiding van de stelling voor, zoowel in het Noorden, tot Edam, als in het Zuiden, tot Nieuwersluis; het inrichten eener tweede linie kon huns inziens tot oorlogstijd worden uitgesteld. Slechts over een klein gedeelte der Stelling verschilden hunne meeningen omtrent de beste richting; zoo aanstonds zal dit verschil worden aangegeven.

De minister Engenvaart, overtuigd dat deze autoriteiten den besten weg tot oplossing van het vraagstuk hadden aangegeven, en zich, wat het zoo even genoemde meeningsverschil aangaat, aan de zijde van den chef van den generalen staf scharende, diende in het laatst van 1871 een nieuwe ontwerp-vestingwet in; voor zoo verre Amsterdam betreft, zijn de door hem voorgestelde forten mede aangegeven op schets n°. 1; de uitgaven werden voor deze stelling geraamd op ruim 8 $\frac{1}{4}$ en voor het geheel op 30 $\frac{1}{2}$ miljoen.

Bij de beraadslagingen in de 2^e Kamer over Hoofdstuk VIII der Staatsbegroting bleek, dat de verhouding tusschen den minister en dat staatslichaam veel te wenschen overliet, waarom generaal Engenvaart besloot zijne betrekking vaarwel te zeggen. Hij werd opgevolgd door generaal Delprat, die slechts onbeduidende wijzigingen voorstelde in het ontwerp van zijn voorganger, welke Amsterdam bovendien niet betroffen. Te dezer zake heeft hij ook niet den minsten invloed uitgeoefend; op de sympathie van de 2^e Kamer bleek ook hij niet te mogen rekenen, en na 6 maanden trad hij af en werd opgevolgd door Graaf van Limburg Stirum.

In April 1872, toen generaal Delprat nog minister was, bracht de 2^e Kamer een V.V. uit op het door dezen gewijzigde ontwerp Engenvaart. In dat V.V. wordt eensdeels geklaagd over

de kostbaarheid van het plan voor Amsterdam, doch aan de andere zijde met klem aangedrongen op het opnemen binnen de stelling van den geheelen Haarlemmermeerpolder, hetzij door de stelling uit te breiden tot Katwijk, hetzij door dezen polder, zooals de toen zeer bekende heer Amersfoordt had aangegeven, met inundatiën te omringen. Ook werd voorgesteld om benoorden het Noordzeekanaal eenige kleine werken te maken ten einde meester te blijven van de gemeenschap langs dat kanaal, en alle werken, zonder uitzondering, van de noordelijke helft der stelling, zeer beknopt en eenvoudig in te richten, omdat geheel Noord-Holland, met het zuidelijk gedeelte der stelling, als reduit voor de landsverdediging kon worden aangewezen.

In plaats van dit V.V. te beantwoorden, diende de minister van Stirum een jaar later een nieuwe ontwerp-vestingwet in, omdat zijne meening zoo zeer van de voorafgaande verschilde, dat het hem onmogelijk was, die door eene nota van wijzigingen bekend te maken. Dit groote meeningsverschil had echter geen betrekking op de Stelling van Amsterdam; hieromtrent werd slechts voorgesteld:

1°. om een gedeelte van het zuidelijk front der stelling meer naar voren te brengen (Schets N°. 1), ten einde het bombardement der stad afdoende te voorkomen: in dit opzicht ging de minister mede met den straks genoemden inspecteur der genie, waar deze het niet eens was met den chef van den generalen staf;

2°. om geen zeeforten bij Pampus te maken, welke zeer kostbaar zouden zijn, terwijl hier de verdediging voldoende zou kunnen geschieden door de zeemacht, gesteund door krachtige batterijen op de IJdijken en door allerlei hindernissen. Het bedrag der totaal-uitgaven bleef nagenoeg onveranderd; dat voor Amsterdam was $\frac{1}{2}$ miljoen lager ($7\frac{3}{4}$ miljoen.)

De minister kon zich niet vereenigen met de zoo even genoemde, in het V.V. aangegeven, wijzigingen. Geheel Noord-Holland, en den Haarlemmermeerpolder met Leiden tot Katwijk, als reduit der landsverdediging te beschouwen zou een te aanzienlijke macht voor bewaking en verdediging vorderen, terwijl die verspreide macht toch een reduit-stelling zou moeten verkrij-

gen, waarin zij kon terugtrekken en zich vereenigen, zoodat eene meer beperkte stelling toch niet gemist zou kunnen worden. Omtrent het denkbeeld Amersfoordt werd door hem opgemerkt, dat dit slechts dan aanbeveling zou verdienen, wanneer de Haarlemmermeer polder met geringe macht ware te verdedigen. Voor de O. en Z.zijde bestaat in dit opzicht geen afdoend bezwaar; de quaestie lost zich hier op in het inundeeren van vele kleine polders, het afsluiten van accessen door kleine werken, meer bezettingen, meer vuurmonden, grootere kosten enz.; aan de W.zijde echter, van Lisse tot Bennebroek, zijn de inundatiën te smal, en tusschen Bennebroek en Heemstede zelfs gedeeltelijk onmogelijk.

Omtrent het denkbeeld om in de Noordelijke helft der stelling slechts werken à la Krayenhoff aan te leggen, werd opgemerkt dat die ingenieur zelf in 1873 wel niet meer zulke werken zou maken, en de door hem opgeworpene trouwens in 1799 aan geen vuurproef waren onderworpen geweest.

In Juni 1873 verscheen het V.V. omtrent het wetsontwerp van Stirum; over het geheel was dit gunstig, voornamelijk omdat het ten opzichte der concentratie van het vestingstelsel verder ging dan de vorige.

Betreffende de stelling van Amsterdam werd o. a. uitvoerig aangeleend, dat op de in Schets N°. 1 voorgestelde inundatie van het Noordelijk gedeelte van den Haarlemmermeerpolder niet gerekend mocht worden, omdat de vijand de steunkade, buiten het vuur van de verdedigingswerken, kan doorsteken, waardoor de polder, en met name de kunstwegen, voor hem niet onbruikbaar zouden worden, zelfs al bouwde men inlaatsluizen bij de Lynden om het wegstroomende water weer aan te vullen.

Dit V.V. is door den minister van Stirum niet beantwoord. Reeds eenigen tijd vóórdat het werd vastgesteld, had hij een wetsontwerp ingediend tot afschaffing van de dienstvervanging bij de militie; dat ontwerp werd afgestemd; de minister trad af, en in het begin van October trad als zoodanig de generaal Weitzel voor de 1^e maal op.

In Januari 1874 diende de minister Weitzel eene M. v. B.

(memorie van beantwoording) in op het V.V. betreffende het ontwerp van Stirum, met eene Nota van wijziging. In deze M. v. B. werd omtrent de Amsterdamsche stelling alles op losse schroeven gezet; de minister constateerde namelijk, dat door het gewijzigde wetsontwerp omtrent die stelling nog niets anders zou worden uitgemaakt dan dat Amsterdam met onderwaterzettingen zou worden omringd en zooveel noodig versterkt om te kunnen dienen tot laatste reductie onzer verdediging, terwijl de bijzonderheden der uitvoering eerst op afdoende wijze ter sprake zouden komen bij de aanvraag om het benoodigde geld. Voorts werd in het ontwerp bepaald, dat eerst gewerkt zou worden aan de N. H. Waterlinie, den Helder en de sperforten; daarna aan een klein gedeelte der stelling van Amsterdam (Noordzeekanaal en spoorwegaccessen van den Helder); verder aan alle andere liniën van betcekenis en eindelijk aan de eigenlijke Amsterdamsche stelling. Als reden voor de achteruitzetting van deze laatste werd opgegeven, dat hier nog zoo goed als alles te doen was, terwijl de Nieuwe Hollandsche Waterlinie, vergelijkenderwijze gesproken, nagenoeg gereed was, zoodat bij een andere werkwijze de mogelijkheid niet was uitgesloten, dat op een ongunstig oogenblik alles half werk zou zijn.

Van de zijde der 2^e Kamer werd sterk aangedrongen om het gewijzigd wetsontwerp in openbare behandeling te brengen: niet echter omdat men zoo gesteld was op het spoedig tot stand komen van al die stellingen en fortten, maar omdat het, evenals de voorgangers, een imperatieve bepaling bevatte omtrent het opheffen van een groot aantal vestingwerken. Den 5^{en} Maart 1874 begonnen de beraadslagingen en deze eindigden den 11^{en} met de aanneming van het ontwerp. Het merkwaardigste daarbij voorgekomen voorval is wel dit, dat de minister zich toen óók nog losmaakte van de bijlagen, behelzende welke werken in de andere stellingen gemaakt zouden moeten worden en hoeveel die naar raming zouden kosten: eene omstandigheid, die veroorzaakte dat in de Kamer met weinig deferentie over de zich ontwikkelende spruit werd gesproken: de eene gewaagde van »de papieren wet”, een ander van »de negatieve wet”, een derde

van »de wet van hen die geen defensie willen" enz. Buiten de Kamer noemde men ze kortweg »de slooperswet".

Bij de genoemde beraadslagingen werden nog enkele opmerkingen gemaakt, welke ik niet onvermeld wil laten. De heer Rutgers van Rozenburg deed eene krachtige poging om te zien vastgesteld, dat Amsterdam tegen bombardement van de zeezijde zou worden beschermd door een fort op het Pampus, hetgeen de minister beloofde te zullen voorstellen, als hem dit bij nader onderzoek noodig bleek. De heer Stieltjes verlangde verschillende werken, niet *aan*, maar *benoorden* en *bezuiden* het Noordzeekanaal, om gemeenschap met de buitenwereld te kunnen houden; ook achtte hij benoorden Amsterdam geen enkel groot fort noodig, omdat de vijand daar niet spoedig met belegeringsgeschut zal kunnen komen. Voorts werd door de kamer in de wet de bepaling gebracht, dat alle daarin genoemde stellingen, dus ook die van Amsterdam, op 1 Januari 1883 gereed moesten zijn.

Het ontwerp werd door de 1^e Kamer op 15 April aangenomen en den 18^{en} volgde 's Konings onderteekening.

Nu zou het »water naar de zee dragen" mogen heeten, in den breede te gaan betoogen hoe uit dat voorbeeld blijkt, dat het gemakkelijker is wetten te maken dan de uitvoering te verzekeren. De 1^e Januari 1883 ligt reeds meer dan 11 jaren achter ons en van een voltooiing der Amsterdamsche stelling zal misschien niemand onzer getuige zijn. En op genoemden datum was aan deze stelling nog niets anders gedaan dan een begin gemaakt met het fort bij IJmuiden en met zandophoogingen in het kleine front Liede—Spaarndam; op dien datum bezat de stelling, in volstrekten zin, hetzelfde verdedigingsvermogen als toen 13 jaren vroeger de minister van Mulken het eerste vestingontwerp voorbereidde, maar in betrekkelijken zin was het vermogen in niet geringe mate gedaald, door den inmiddels plaats gehad hebbenden vooruitgang van de aanvalsmiddelen.

Dat in den eersten tijd na het tot stand komen der vestingwet aan de stelling van Amsterdam niet werd gedacht, kan niet

alleen geen verwondering wekken, maar is een direct gevolg van de wet zelve. Doch ook met de overige liniën en stellingen ging het niet zoo vlot als de voltooiingstermijn van 8 jaren vorderde, niettegenstaande een tijd lang het korps genie-officieren door civiel-ingenieurs werd versterkt. Verschillende oorzaken werkten daartoe mede. In de eerste plaats eene langdurige ministerieele crisis, welke ten slotte eindigde met de vervanging van het liberale ministerie door een conservatief, waarin echter de minister Weitzel overging. Eene andere oorzaak was het loslaten van de bijlagen van het wetsontwerp. Uit de gedachtenwisselingen bij de vaststelling der eerste begrooting van uitgaven voor de voltooiing van het vestingstelsel bleek namelijk overtuigend, dat er ook geen vast plan bestond, zelfs omtrent de inrichting van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie, welke het eerst aan de beurt was. Dit gaf toen — en later herhaaldelijk op nieuw — aanleiding tot het uiten van grieven; telkens vroeg men om zulk een plan; meer dan eens werd aangedrongen op het instellen van eene commissie tot vervaardiging daarvan, onder opmerking, — nu eens dat daarin ook officieren van den generalen staf zitting moesten hebben; dan weer dat ook civiel-ingenieurs moesten worden gehoord en personen, nauwkeurig bekend met de plaatselijke toestanden, of wel dat de chef van den generalen staf of de minister in persoon voorzitter dier commissie moest zijn. Aan dien aandrang voldeed de minister Weitzel in zoo verre, dat hij spoedig eene commissie benoemde, maar niet eene, zooals de Kamer bedoelde en met eene niterst beperkte opdracht. Deze omstandigheid, welke spoedig bekend werd, gevoegd bij de ontstemming, veroorzaakt door 's ministers overgang in een kabinet van andere kleur, was vermoedelijk de hoofdoorzaak, dat de 2^e Kamer, bij motie van orde, voorloopig slechts 8 ton beschikbaar stelde en nieuwe voorstellen zou inwachten om na het winterreces nader te onderzoeken. De minister verzette zich niet tegen die motie, hetgeen hem nieuwe tegenstemmers bij zijne begrooting bezorgde, welke echter nog werd aangenomen. Dit was ook het geval met de verhooging in het voorjaar van 1875, maar toch nam daarna de minister spoedig zijn ontslag.

Eene derde reden van vertraging moet worden gezocht in de snelle opvolging van de ministers van oorlog. Ik matig mij geen oordeel aan over de vraag, in hoe verre de hoofdgrief gegrond was, nitgedrukt in het eerste V.V. omtrent Hoofdstuk VIII der Staatsbegrooting voor 1877 en luidende, dat alle ministers van oorlog van de laatste jaren, alvorens de portefeuille te aanvaarden, zich niet in alle opzichten voldoende rekenschap hadden gegeven van den aard en den omvang hunner taak; maar dit geloof ik wel te mogen zeggen, dat de verwisseling der hoofden van genoemd departement vermoedelijk een minder snel verloop zou hebben gehad, indien niet de wel-sprekende en bij zijne partij invloedrijke de Roo van Alderwerelt op de groene banken had gezeteld.

De minister Weitzel werd als zoodanig opgevolgd door den kolonel Enderlein. Hem viel eveneens in de 2^e Kamer een weinig gunstige ontvangst ten deel. Men verweet hem in het V.V. omtrent Hoofdstuk VIII der Staatsbegrooting voor 1876 onder meer, dat hij stelselloos te werk ging, en drong daarbij aan op eene nieuwe opgave van de te maken werken of op de instelling eener permanente commissie van uitvoering der vestingwet, van welke laatste hij echter in de M. v. B. verklaarde niets te willen weten, als in lijnrechten strijd met onze staatsinstellingen, welke niet gedoogen, een onverantwoordelijk college tegenover de volksvertegenwoordiging te stellen. Dit gaf den heer de Roo van Alderwerelt aanleiding tot de opmerking, dat de vestingwet niet was aangenomen, om *miljoenen*, in plaats van tot nu toe *tonnen*, aan forten te besteden, maar om naar een vast plan van versterking te werk te gaan. Naar zijne meening gaf de minister, door omtrent het algemeene plan van versterking zich te bepalen tot de verklaring dat zijne inzichten de meeste overeenkomst hadden met die van den generaal Engenvaart, wel plannen voor *fortenbouw* — en dan nog onvolledig — maar niet van *versterking*, en mocht daarom aan den kolonel Enderlein de leiding van zaken niet verder worden toevertrouwd.

Over de vestingbegrooting werd slechts kort gedebatteerd en

zij werd met 1 stem meerderheid verworpen. De kolonel Enderlein trad af, en werd den 1^{en} Februari 1876 opgevolgd door den heer Jhr. Klerck, die in zijne jeugd genie-officier was geweest.

Terwijl tijdens het ministerie Enderlein niemand aan de stelling van Amsterdam scheen te denken, zegt daaromtrent de minister Klerck in de M. v. T. bij het ontwerp voor de definitieve vestingbegrooting van 1876 het volgende: »Voor de »stelling van Amsterdam zijn een aantal memoriën, rapporten »en voorstellen aanwezig; voor een generaal plan van versterking ontbreken echter nog vele gegevens en vooral de voorloopige ontwerpen en ramingen van de kosten der werken. »Hier is nog een wijd veld van onderzoek te bearbeiten, een »onderzoek dat ook zooveel mogelijk zal worden bespoedigd." En in de M. v. B., gedagteekend 5 Juni, werd medegedeeld, dat voor de werken tusschen Velsen en Knollendam ontwerpen werden opgemaakt en daaromtrent bij de volgende begrooting voorstellen zouden worden gedaan, terwijl een onderzoek werd ingesteld voor de generale opvatting van het plan, waarnaar de geheele stelling zou kunnen worden ingericht.

Laatstgenoemd onderzoek was reeds in April opgedragen aan den oud-minister Enderlein en den kolonel Kuiper van de genie. Hunne opdracht behelsde onder meer, de mogelijkheid na te gaan, 1° om de richting der stelling zoodanig te kiezen, dat daarbinnen de geheele Haarlemmermeerpolder en de Beemster zouden vallen, en 2° om te breken met de stelsels van doorgaande inundatiën en van groote werken op alle, zelfs onbeduidende accessen.

Deze kolonels lieten het front Kuollendam—de Liede en het Zuiderzeefront buiten beschouwing en konden zich voorts zeer goed met de denkbeelden van den minister vereenigen; vooreerst omdat de positie voorwaarts van Purmerend, wegens de hooge ligging van het Z. O. gedeelte der Beemster niet sterk is; ten andere wijl de op Schets N°. 1 in rood aangegeven inundatie van het Noordelijk deel van den Haarlemmermeerpolder af te tappen zou zijn, en eindelijk om in de gelegenheid te zijn, het overvoeren der inundatiën door de sluizen te Katwijk te be-

leiten. De door hen voorgestelde forten zijn op Schets N°. 2 voorgesteld, benevens een viertal posten of batterijen aan de W. en N. Beemsteringdijken; op de minder gewichtige accessen in het zuidfront kon, naar hunne meening, met zeer eenvoudige voorzieningen worden volstaan. Van de inundatiën wilden zij alleen die tusschen Velsen en Knollendam dadelijk stellen, voor de overige slechts alles voorbereiden. Met het oog op eene landing tusschen Katwijk en IJmuiden stelden zij voor, eene repli-stelling de Liede—Schiphol in te richten, de ringvaart volgende; om te doen zien dat de opening tusschen Schiphol en IJmuiden niet gevaarlijk was, heb ik op Schets N°. 2 aangegeven, wat in die dagen nog plassen waren, ofschoon ik daarbij moet voegen, dat reeds in 1873 concessie was verleend voor het droogmaken van de Noordelijke helft der plassen, welke dan ook in 1877 tot stand is gekomen.

Naar aanleiding van het rapport E.—K. werden door den inspecteur der genie onder anderen twee gewichtige opmerkingen gemaakt. De eerste was, dat het Katwijksche kanaal genoegzaam onverdedigd bleef, waarom hij in overweging gaf, om of eene reserve- of repli-stelling te ontwerpen, bijv. in de lijn *cd* (1), of wel in die lijn de eigenlijke stelling te zoeken. Bij een nader rapport gaven de HH. Enderlein en Knyper dit slechts noode, en dan nog maar gedeeltelijk toe; toch stelden zij voor een post bij *a* te maken.

De 2^e opmerking van den inspecteur der genie betrof het Noordzeekanaal. De rechtstreeksche verdediging daarvan werd door hem zeer moeilijk geacht, en bovendien, al was zij goed uitvoerbaar, toch onvoldoende, omdat daardoor de gemeenschap langs het kanaal niet wordt verzekerd. Dit kan alleen geschieden door eene positie vóór het kanaal, waartoe de oude en vervallen Linie van Beverwijk vervormd en tot beoosten Uitgeest zou kunnen worden verlengd (Verg. *cf.*).

(1) Feitelijk is deze lijn slechts gedeeltelijk juist; ik heb ze echter aangehouden, omdat de door dezen Inspecteur aangegevene een zeer gebroken stelling zou vormen, zoodat ik aan eene vergissing niet denken, en voorts omdat zijn opvolger, in hoofdzaak met hem instemmende, in 1878 de lijn *cd* voorstond.

Het nader rapport van de kolonels E. en K., dat ik zoo even noemde, werd in November 1876 ingezonden: maar toen was er geen minister Klerck meer: op 30 September te voren was reeds de generaal Beijen opgetreden. Wat was inmiddels gebeurd?

De reeds lang gevestigde overtuiging dat in de eerste plaats de levende strijdkrachten versterking behoeften, had den minister er toe gebracht het voorstel te doen om de sterkte der militie op hoogstens 70.000 man te brengen. Dit ontwerp werd door den heer Stieltjes ondersteund doch door den heer de Roo van Alderwerelt heftig bestreden; de heer Haffmans stelde als amendement voor om — rekening houdend met den aanwas der bevolking sedert de vaststelling der militiewet in 1861 — het cijfer op 63.500 vast te stellen, maar én amendement én wetsontwerp werden verworpen. Daarop stelde het geheele Kabinet de portefeuilles ter beschikking van den Koning: Z. M. weigerde wel is waar het ontslag der ministers aan te nemen, maar de heer Klerck, en met hem zijn ambtgenoot voor Koloniën, bleef volharden en nam zijn afscheid.

Uit den aard der zaak had onder deze omstandigheden het ministerie geen sterke positie; de heer de Roo van Alderwerelt liet niet na, hierop uitdrukkelijk te wijzen om daaraan vast te knopen dat de minister Beijen zich niet moest voorstellen, dat hij iets anders zou kunnen zijn dan een administrateur. Niettemin scheen een tijd lang de wederzijdsche verhouding zeer dragelijk; maar bij de beraadslagingen over het wetsontwerp betreffende de Kon. Mil. Academie liet de minister zich tegen den genoemden afgevaardigde zoo kras uit, dat de straf niet mocht uitblijven. Wel werd dat wetsontwerp nog aangenomen, maar kort daarop, in Mei 1877, een aanvraag tot verhooging van Hoofdstuk VIII tot aanschaffing van vestinggeschut met groote meerderheid verworpen. Ook hierna trad de minister nog niet af, maar toch waren zijne dagen geteld; bij de beraadslagingen namelijk over het antwoord op de troonrede van September 1877, deed de liberale partij aan het conservatieve ministerie, dat liberaal regeerde, kennen dat »der Mohr seine Schuldigkeit gethan hatte" en »gehen konnte", hetgeen ook geschiedde.

Door den minister Beijen werd weder een geheel ander plan voor Amsterdam ontworpen. Het denkbeeld van zijn voorganger viel volstrekt niet in zijn smaak; een verdedigingsstelsel, in zoo ruimen zin opgevat, zou z. i. onze krachten te boven gaan, en daarom zag hij daarvan geheel af. Hij zond het door hem bedachte ontwerp in Jannari 1877 ter beoordeeling aan den chef van den generalen staf en den inspecteur der genie. Volgens dat ontwerp (voorgesteld op schets N°. 3) zou op ongeveer 8 KM. van den buitenomtrek der stad, op elk *hoofdalcees* een zeer krachtig fort komen, dat als het ware het centrum zou vormen van batterijen, kleinere werken of posten, op minder belangrijke accessen. In beginsel werd vastgesteld, dat een fort op Pampus zou komen; maar aangezien toen nog geen beslissing was gevallen betreffende het sedert jaren hangende vraagstuk der droogmaking van het zuidelijk deel der Zuiderzee, zouden voorloopig alleen de vroeger genoemde kustbatterijen worden opgemaakt. Aan de verdediging van het Noordzeekanaal, om niet te spreken van de gemeenschap daarlangs, hechtte de minister Beijen blijkbaar geen overgrootte waarde; hij oordeelde namelijk een *klein* werk bij IJmuiden voldoende.

Gunstig was het oordeel van de zoo even genoemde autoriteiten omtrent dit ontwerp slechts onder voorwaarde, dat men het als eene repli-stelling mocht beschouwen van het plan Klerek; naar hunne meening mocht van verdediging in ruimen zin niet worden afgezien, ten minste indien de levende strijdkrachten daartoe in staat zouden zijn. Hunne voornaamste opmerking bevatte een krachtigen aandrang om te voorzien in de behoefte aan drinkwater, waartoe door hen werd aanbevolen om de stelling of tot Nieuwersluis, of wel tot de Noordzee uit te breiden, of eindelijk, wanneer geen dezer denkbelden mocht worden goedgekeurd, een uitgebreid terreingedeelte met zoet water te vullen.

Na overweging van dit rapport stelde de minister het plan der versterkingen vast, terwijl hij later bepaalde dat de geheele Bijlmermeerpolder, op de schets in rood aangegeven, met zoet water moest worden gevuld en de noodige hulpmiddelen tot filtreeren en zuiveren daarvan zouden worden ontworpen. Voorts

werd aan den chef van den generalen staf en den inspecteur der artillerie opgedragen om de bewapening der werken vast te stellen. Van deze opdracht zou ik, om der beknoptheid wille, geen melding hebben gemaakt, indien zij niet ware gevolgd door eene opmerkelijke uitspraak. Na te hebben vermeld, dat zij bij hunne voorstellen op een slechts betrekkelijk beperkt gebruik van veldgeschut hadden gerekend, met het oog op de bezwaren verbonden aan het in de nabijheid onder dak brengen van menschen en paarden, verklaarden zij namelijk dat, indien wij vóór de voltooiing der stelling in een oorlog mochten worden gewikkeld, de verdediging, *ook zonder forten*, door de levende strijdkrachten alleen, mits gesteund door inundatiën, met vertrouwen kon worden aanvaard.

In het laatst van Mei nam de minister Beijen de eindbeslissing. De inspecteur der genie ontving het algemeene plan, met opdracht om onverwijld onteigeningsbescheiden, benevens schetsen en begrootingen op te maken van werken naar van het Departement van Oorlog vastgestelde types. Het fort bij IJmuiden bleef klein, en ook aan de Zuiderzee werd het oorspronkelijke plan gehandhaafd. Toch kwam van dat alles niets, want, zooals ik reeds heb gezegd, de minister trad met het geheele kabinet af, en werd in het begin van November 1877 opgevolgd door den heer de Roo van Alderwerelt, en met den nieuwen minister kwam ook weder de papieren stelling in een gansch anderen toestand.

Het laatste gezegde is niet geheel juist, want de minister de Roo wilde bij zijn optreden feitelijk geen eigenlijk gezegde stelling. Naar zijne meening, welke hij aan eenige autoriteiten mededeelde, met het bericht van zijn voornemen om met hen ter zake eene nadere conferentie te houden, werd Amsterdam op slechts twee wijzen bedreigd, en wel:

1°. na het gelukken, van een landing op groote schaal zonder gelijktijdige bedreiging van de landzijde; en

2°. na een gelukten coup-de-main met $\pm$ 10.000 man van de zeezijde, met een gelijktijdigen aanval op de Nieuwe Hollandsche Waterlinie. In beide gevallen kunnen wij den van de

zeezijde komenden vijand eene gelijke macht tegenover stellen en eene stelling is dus onnoodig; alleen moet Amsterdam met veldwerken en batterijen zoodanig worden versterkt, dat wij met onze troepen een macht van gelijke sterkte kunnen tegenhouden.

Op grond van deze slecht houdbare praemissen ontwierp de minister de Roo het volgende plan; tot recht verstand daarvan moet ik vooraf in herinnering brengen, dat toen onder meer het voornemen bestond, een kanaal te graven, dat Amsterdam met Rotterdam zou verbinden en langs de Kaag aan de Zuidpunt van den Haarlemmermeerpolder loopen. Nu wilde de minister drie liniën versterken, om naar omstandigheden te kunnen gebruiken, namelijk: Nieuwersluis—de Kaag—Katwijk; Heemstede—Velsen --Knollendam, en Knollendam—Schardam. Voorts was het zijn wensch om aan het Kanaal, bezuiden de Kaag, de rol toe te hedeelen van eene barrière voor den vijand, onverschillig of deze bezuiden Katwijk was geland, dan wel de N. II. Waterlinie had geforceerd; zelfs moet aan eene strategische barrière worden gedacht, getuige zijn voornemen om — ofschoon eerst in tijd van oorlog — een dubbel bruggenhoofd daaraan op te werpen, ten einde de oeverwisseling te verzekeren. Wat de stelling tusschen Katwijk en Nieuwersluis aangaat, deze zou ten Oosten van de Kaag krachtiger dan bewesten dat punt moeten worden versterkt, omdat tegen eerstgenoemd gedeelte zwaar geschut kan worden verwacht; de beide overige stellingen konden, evenals de zuidelijke bewesten de Kaag, minder kostbaar worden ingericht. Bij Velsen zou eveneens een dubbel bruggenhoofd over het Noordzeekanaal komen.

Spoedig na de verzending van de zoo even bedoelde circulaire vertoonden zich de eerste verschijnselen van de vreeselijke ziekte, welke den talentvollen bestrijder van zoo vele zijner voorgangers eenige maanden later ten grave zou slepen; de aangekondigde conferentie werd dientengevolge niet gehouden, maar niettemin achtte de inspecteur der genie zich gedrongen om zijne bezwaren tegen 's ministers voornemens in te dienen. Die opperofficier kwam terug op de voorstellen, welke zijn ambtsvoorganger naar aanleiding van het eerste rapport Enderlein—Kuijper

had gemaakt, met name op de richtingen *cd* en *ef* van schets N°. 2, waardoor de verdedigingslijn Heemstede—Velsen—Knolendam en het dubbele bruggenhoofd bij Velsen konden vervallen, terwijl ook eene prise d'eau voor eene later eventueel noodig wordende duinwaterleiding benoorden het Noordzeekanaal binuen de stelling zou komen; voor de stellingen Knolendam—Schardam en Leimuiden—Nieuwersluis beval hij voorts de richtingen Enderlein—Kuijper aan; naar zijne raming zouden de kosten in het geheel 12 miljoen bedragen.

Voordat de minister de Roo eene beslissing op deze voorstellen kon nemen, werd eene geheel nieuwe richting voor een gedeelte van de Zuidelijke helft der Amsterdamsche stelling vastgesteld, waaraan reeds sedert eenigen tijd was gedacht en welke later steeds behouden is gebleven. Zondert men namelijk het denkbeeld uit om dit gedeelte der stelling van Leimuiden naar zee te doen loopen, dan werd tot nu toe de Haarlemmermeerpolder of geheel *buiten* de stelling gelaten of wel geheel daar *binnen* getrokken. Ondertusschen was het inundatievraagstuk van de technische zijde nader onderzocht, en daardoor was men tot de overtuiging gekomen, dat de stelling zonder bezwaar dwars door genoemden polder zou kunnen loopen. Om nu dit vraagstuk ook uit een tactisch oogpunt na te gaan, werd in den zomer van 1878 aan den luit.-kolonel Kromhout en den majoor van Helden eene opdracht gegeven, tengevolge waarvan die hoofdofficieren een uitvoerig verslag nitbrachten, waarvan ik slechts het volgende zal aanstippen.

Naar hunne meening werd bij het kiezen van de richting dwars door den Haarlemmermeerpolder eene inundatie bepaald gevorderd; bij een laag peil, zooals wenschelijk werd geacht, zouden droge strooken langs de ringvaart blijven bestaan, welke verdedigd moesten worden door een fort bij Vijfhuizen en een ander bij Aalsmeer; en aangezien de afstand tussehen deze werken 11 KM. zou bedragen, wilden zij nog 3 tusschenposten op de hoofdwegen opwerpen. Ofschoon de alzoo te stellen inundatie niet af te tappen zou zijn, had zij het nadeel dat een zeer groot gedeelte van de droogmakerij onder water zou komen,

en om die reden gaven zij in overweging ze te beperken tot het $\frac{1}{3}$ gedeelte van den polder, door ze waar noodig met kaden te omringen; hierdoor kon zij wel is waar worden afgetapt, maar met behulp van de Lijnden kon zij worden gevoed en het aftappen werd een nadeel voor den vijand geoordeeld. De 5 werken werden te zamen op 12 ton geraamd.

Dit denkbeeld lachte den inspecteur der genie zeer toe, omdat daardoor de bezwaren werden vermeden, eensdeels van de weinig betrouwbare inundatie in het Noordelijke deel van den polder en de al te groote nabijheid van dit gedeelte der stelling bij de hoofdstad, en aan de andere zijde van de enorme uitgebreidheid eener stelling, waarbinnen de geheele Haarlemmermeerpolder zou vallen; dat in verband met de aanbevolen richting het zuidelijk front der stelling op Aalsmeer moest aanloopen, lag voor de hand en leverde bovendien het voordeel op, dat in de richting Aalsmeer—Nieuwersluis met een minimum van verdedigingswerken kon worden volstaan. Ook de chef van den generalen staf beval het voorstel aan en meende zelfs, dat de verdediging van zulk een Haarlemmermeerfront met succes zou kunnen worden gevoerd, ook al waren er geen inundatiën gesteld, mits de aangegeven forten en posten gereed waren.

Door deze adviezen schijnt de minister de Roo wel eenigszins van zijn oorspronkelijk denkbeeld te zijn teruggekomen; immers in het laatst van Augustus liet hij toelichtende staten maken voor de vestingbegrooting van 1879 overeenkomstig het op Schets N°. 3 voorgestelde plan, dat men toch wel eene Stelling van Amsterdam kan noemen. Daarin kwamen voor: de forten IJmuiden, Velsen en Uitgeest; 4 batterijen in het noorden, 5 in het zuiden, benevens verbetering der linie Beverwijk—Sparndam—Heemstede. Voor dat alles mocht echter niet meer dan 5 miljoen worden uitgetrokken; nadrukkelijk deed hij uitkomen, dat hij geen forten wilde, bestand of ingericht tegen geregeld beleg, zooals naar zijne meening de HH. Kromhout en van Helden weder op het oog hadden gehad.

Toen de oorlogsbegrooting voor het jaar 1879 in behandeling kwam, wist iedereen dat de hoop op 's ministers herstel,

die een oogenblik levendig was geworden, vervlogen was en het dus van zijn opvolger zou afhangen, in hoe verre met zijne denkbeelden rekening zou worden gehouden. Die opvolger was de Overste den Beer Poortugael, en ofschoon deze slechts een half jaar aan het bewind was zoo moeten we toch met zijne plannen rekening houden en zelfs een stap achterwaarts doen.

Kort na zijn optreden had de minister Beijen den majoor van den generalen staf den Beer Poortugael benoemd tot intendant der 2e klasse en aan het hoofd gesteld der militaire administratie. In deze betrekking moesten uit den aard der zaak zijn gedachten aanhoudend gevestigd zijn op de approviandeering van Amsterdam, en hij verkreeg daardoor de overtuiging dat eene beperkte stelling, zooals minister Beijen voorstond, in dit opzicht groote bezwaren zou opleveren. Nauwelijks was dan ook de minister de Roo opgetreden, toen van zijne hand eene brochure verscheen onder den titel van »Amsterdam in staat van beleg», waarin hij verklaarde zich te kunnen vereenigen met de stelling Engelvaart, mits in het Noorden de Beemster en een gedeelte van de Schermer daarin werden opgenomen. Hij achtte het voorts ongetwijfeld eene groote opoffering waard om de eene of andere duinwaterleiding eenigen tijd te behouden, bijv. door eene divisie van het veldleger, maar in de meeste gevallen onmogelijk, om *op den duur* van eene prise d'aan meester te blijven.

Wat het zuidelijk front aangaat, stelde de schrijver op den voorgrond, dat het denkbeeld om de stelling tot Katwijk uit te breiden, hem zeer toelachte; hij geloofde echter dat plan te moeten laten varen, daar hij meende dat men zich in die lijn zou moeten bepalen tot verdediging met mobiele strijdkrachten, omdat eene *permanente* versterking te veel zou kosten of onvoldoende zijn, en alles wat men als *tijdelijk* werk zou maken spoedig in den grond zou zakken, doordien tusschen de Kaag en de Vecht slechts veengrond wordt aangetroffen. Aansluiting te Nieuwersluis aan de N. H. Waterlinie achtte hij niet goed, omdat dit fort ongunstig is gelegen en veel geld aan verbetering zou kosten; daarom koos hij hiervoor een punt bezuiden

Vreeland. Eindelijk meende hij, dat de haven van IJmuiden krachtig versterkt moest worden om de gemeenschap met het buitenland zoo lang mogelijk open te houden. Afgezien van de in oorlogstijd op te maken tweede linie, van een offensiefstelling Hilversum—Huizen en van eene versterking Edam—Muiden, voor het geval eener drooglegging van het zuidelijk gedeelte der Zuiderzee, wordt zijn voorstel op schets N°. 4 voorgesteld door de werken langs den smallen rooden band; de kosten van de ongeveer 30 forten en posten werden op slechts 8 miljoen geraamd, en deze zouden dan ook een eenvoudige inrichting verkrijgen.

Naar aanleiding van deze brochure plaatste de kapitein der genie Gijsberti Hodenpijl een drietal hoogst belangrijke opstellen in de Militaire Spectator. Daarin werd gewezen op het groote belang der brochure, omdat nu eens niet uitsluitend aan den bombardemenskring, doch ook aan den uithongeringskring werd gedacht, terwijl verder in hooge mate de nadruk werd gelegd op de gemeenschap naar buiten door meester te blijven van het Noordzeekanaal en van de Zuiderzee. Door nauwgezette en uitvoerige becijferingen kwam hij tot het resultaat dat het, na vergrooting der stelling Engelvart met een gedeelte van den Haarlemmermeerpolder, voor de approviandceering onnoodig zou zijn het noordfront dier stelling uit te breiden, terwijl die uitbreiding volgens hem in andere opzichten eer nadeelig dan gewenscht was en, om technische redenen, het zuidfront de N. H. Waterlinie niet bij Vreeland doch bij Nieuwersluis moest bereiken. Voorts gaf hij te kennen dat drinkwater, bij gepaste maatregelen, wel is waar niet zou behoeven te ontbreken, doch dat de beschikking over eene duinwaterleiding toch zeer gewenscht zou zijn, en dat deze van zelf verkregen zou worden, wanneer men het noodige uitvoerde om de gemeenschap langs het Noordzeekanaal te verzekeren, welke hij absoluut noodig achtte en waartoe niet alleen — zooals de overste den Beer Poortugael voorstelde — een of twee forten bij IJmuiden noodig zouden zijn, maar ook maatregelen om meester te blijven van eene voldoende breede terreinstrook ten Noorden en ten Zuiden van dat kanaal. In het Noorden kon hiertoe de Linie van

Beverwijk dienen, maar in het zuiden zou een nieuwe positie noodig zijn. Ook stond de kapitein Gijsberti een fort op het Pampus voor, maar een uitbreiding der stelling tot Katwijk achtte hij gevaarlijk met het oog op de mogelijkheid van landingen; in elk geval zouden wij door zulk eene uitbreiding niet ontheven worden van de noodzakelijkheid om de stelling aan de westzijde in te richten, alsof er geen linie IJmuiden—Katwijk bestond.

Eenigen indruk schijnen deze beschouwingen wel te hebben gemaakt; drie maanden na zijn optreden als minister werd namelijk door den overste den Beer Poortugael aan den betrokken geniecommandant opgedragen, vóórontwerpen enz. te maken voor de forten en posten, op schets N°. 4 aangegeven langs den breeden rooden band. Blijkens die schets toch werden maatregelen beraamd om de gemeenschap langs het Noordzeekanaal te verzekeren en kwam de aansluiting aan de N. H. Waterlinie bij Nieuwersluis tot stand; daarentegen bleef de geheele Beemster binnen de stelling en werd deze aan de Zuidzijde nog uitgebreid. Omtrent de juiste plaats, de bewapening enz. van de werken moest genoemde hoofdofficier zich in commissie vereenigen met eenige aangewezen personen. Aannemende dat het fort bij IJmuiden 11 ton, de andere forten elk 5 ton, elke post $2\frac{1}{2}$ ton zou kosten, en voor verbetering der Linie van Beverwijk $1\frac{1}{2}$ ton noodig zou zijn, kwam de minister tot eene raming van $9\frac{1}{4}$ miljoen.

De chef van den generalen staf verklaarde zich met dat ontwerp ingenomen, maar gaf in overweging om nog enkele forten door posten te vervangen en eenige posten te doen vervallen, waardoor de onkosten tot $7\frac{3}{4}$ miljoen zouden verminderen.

In het midden van 1879, zes weken voor zijn aftreden, ontving de minister een beknopt verslag van de zoo even genoemde commissie, waarin onder meer werd voorgesteld, nog eenige andere werken in de stelling te doen bouwen en enkele sterker te maken; volgens hare begrootingen zouden de door den minister aangegeven werken ruim 10 miljoen kosten, terwijl het plan der commissie 13 miljoen zou vorderen, alles *zonder* het fort bij IJmuiden. Onder de laatste som was $\frac{3}{4}$ miljoen be-

grepen voor wegen benoorden en bezuiden het Noordzeekanaal, het opmaken der Linie van Beverwijk en 5 werkjes bezuiden het kanaal. Omtrent de vrije gemeenschap langs dat kanaal oordeelde zij, dat *indien* die gemeenschap inderdaad een levensquaestie voor Amsterdam is, het karakter der stellingen Noord en Zuidwaarts daarvan permanent en de werken bestand moeten zijn tegen een geregeld beleg; zij vreesde echter dat dit ideaal wegens de kosten onbereikbaar zou blijken.

Een lid der commissie gaf in eene Nota te kennen, dat de werken minder kostbaar konden zijn dan de commissie had aangenomen, en meende dat ook nog besparing mogelijk was door het Noordelijk front der stelling niet voor langs maar dóór de Beemster, op Edam, te doen aanloopen. Een ander commissielid kon zich met het gansche stelsel niet vereenigen en was meer ingenomen met het stelsel Beijen. In het ontwerp den Beer P. was z. i. het rayon te uitgebreid en daardoor kwamen tot veel te groote onderlinge afstanden der werken, terwijl ook de lange Zuiderzeekust geheel onbeschermd bleef. Vooral in diepe droogmakerijen waren die groote afstanden af te keuren, omdat de vijand de inundatiën bevaarbaar kan maken; bij langdurige vorst zou daardoor de toestand bijzonder bedenklijk worden. Daarom wilde hij de werken op ongeveer 8 KM. van Amsterdam en met hoogstens 3 KM. onderlingen afstand aanleggen en vóór de hoofdstelling een bewakingslinie maken, waarvan de hoofdpunten door veldtroepen bezet zouden worden. Dit ontwerp is op schets N°. 5 voorgesteld.

Acht dagen na ontvangst van deze bescheiden gaf de minister last om een onderzoek in te stellen naar de richting door de Beemster en naar de kosten van geflankeerde koopbatterijen, zooals werden voorgestaan door den overste Kromhout en door dezen waren beschreven in »De militaire Spectator»; al dadelijk voegde hij er echter bij zich niet te kunnen vereenigen met de opinie van dezen hoofdofficier, dat dergelijke werken voor de stelling zouden zijn aan te bevelen.

Hiermede was de werkzaamheid te dezer zake van den minister den Beer P. afgelopen; de 2^e Kamer nam een amendement aan, tengevolge waarvan Art. 1 der kanalenwet van den

minister Tak van Poortvliet met 1 stem meerderheid werd verworpen en het ontwerp ingetrokken; een ministeriële crisis volgde; er werd geen overeenstemming verkregen tussehen het Hoofd van den Staat en het Kabinet omtrent eene grondwetsherziening; de ministers traden af en als minister van Oorlog trad in Augustus 1879 de kolonel Reuther op, onder wiens bestuur eindelijk het plan werd vastgesteld, waarnaar in hoofdtrekken sedert dien tijd is gewerkt. Alvorens echter dit plan nader te beschouwen, is het niet van belang ontbloot de adviezen te vermelden, welke op de laatste opdrachten van den minister den Beer P. zijn gevolgd, voor zoo verre hier ter zake dienende.

De commissie verklaarde zich tegen het denkbeeld om de stelling dwars door de Beemster te doen loopen, omdat de gemeenschap in dat gedeelte dan niet gemakkelijk zou zijn, doordien de inundatiën zich zoowel achter als voor de werken zouden uitstrekken. Wel is waar is eene inundatie mogelijk met drooghouding van het Z. O. gedeelte, doch slechts tot een laag peil, waarbij breede accessen droog zouden blijven: terwijl een door afdamming droog te houden gedeelte door kwel en regen spoedig met water bezwaard zou worden, indien daarvoor het water op een hooger peil werd gebracht, hetgeen ook door den vijand kan geschieden; de eenige afdoende maatregel daartegen zou zijn het maken van een tot AP keerenden dijk, doch dat zou een kostbare geschiedenis worden.

Evenmin werden de geflankeerde koepelbatterijen aanbevolen: vooreerst omdat de uitwerking daarvan geheel op de koepels berustte, zoodat wanneer deze onbruikbaar werden, de verdedigingswaarde van de werken zeer gering zou zijn: ten andere omdat zij aanmerkelijk meer kosten dan een geflankeerd aardenwerk en wel te meer, naarmate het bouwterrein gunstiger is; en ten derde, omdat het volkomen onzeker was, of het toen als het best bekende koepelmodel ook in de toekomst aan het doel zou blijven beantwoorden. Nu — wat het laatste aangaat — zeker is het, dat dit *niet* het geval zou geweest zijn; die koepels zouden thans, op zijn zachtst gezegd, veel in waarde zijn gedaald.

Eindelijk dient nog melding te worden gemaakt van een advies, waardoor de vraag: aansluiting van het Z.lijk front aan de N. H. waterlinie te Weesp of te Nieuwersluis onherroepelijk ten voordeele van eerstgenoemd punt werd beslist. De eerst-aanwezende ingenieur te Amsterdam betoogde namelijk, dat de vijand in staat zou zijn, eenige forten in de richting Aalsmeer—Nieuwersluis zoozeer door water te omringen, dat hunne gemeenschap onderling en achterwaarts uiterst slecht zou worden, terwijl in de richting Aalsmeer—Weesp de verdedigingswerken kunnen worden aangelegd nabij de dijken of kaden die het boezemwater insluiten en hooger liggen dan de landen van het waterschap en dan de meeste wegen en polderscheidingen, terwijl zij volkomen betrouwbare waterkeeringen zijn waardoor het terrein binnen de stelling wordt beschermd, en een goede gemeenschap te land en te water opleveren. Tegenover deze groote voordeelen staat alleen als nadeel, dat de oppervlakte der stelling geringer is, en dat men geen meester blijft van de prise d'eau te Nieuwersluis; het Vechtwater wordt echter niet zooveel beter geacht dan ander polderwater.

Bij de blijkens het voorafgaande zeer omvangrijke stof, welke de minister Reuther moest bestudeeren, was het niet te verwonderen, dat hij in de N. v. T. betreffende de vestingbegroo-ting voor 1880 verklaarde, nog geen beslissing te hebben genomen omtrent de Stelling van Amsterdam. Eerst een jaar later gaf hij de algemeene inrichting aan met een overzicht van de te bouwen forten (verg. schets N°. 5), onder opmerking evenwel dat hij nog geen bepaalde beslissing omtrent de details had genomen. Weer een jaar later, dus in het najaar van 1881, legde de minister, op verzoek van de 2^e Kamer, aan deze het door hem aangenomen plan van versterking over, en in de M. v. T. bij een door hem in Maart 1882 ingediend, doch nimmer in behandeling gekomen wetsontwerp tot wijziging van de vestingwet, kon hij eindelijk verklaren, dat in den loop van dat jaar een aanvang zou worden gemaakt met het werken in de stelling naar een volledig plan, welke aanvang echter nog een paar jaren werd vertraagd door bij de onteigening onder-

vonden moeielijkheden. Een kort overzicht van de gedachtenwisseling met de volksvertegenwoordiging zal wellicht als bijdrage kunnen dienen tot verklaring van het feit, dat de minister 2½ jaar noodig had om tot een definitief besluit te komen.

Bij de beraadslagingen in 1879 betoogde de heer Rutgers van Rozenburg de wenschelijkheid om eene waterleiding binnen de stelling te brengen en kwam hij weer terug op een fort op Pampus. De minister antwoordde daarop, dat hij de watervoorziening en de verdediging van Amsterdam aan de Zuiderzeezijde niet uit het oog zou verliezen.

Een jaar later, toen nog slechts eene algemeene begrenzing werd gegeven, deelde de minister mede, dat *wellicht* ook de Linie van Beverwijk opgemaakt en ten Z. van het Noordzeekanaal eenige versterkte posten zouden worden gemaakt; maar weer een jaar later had hij daarvan afgezien en wilde hij zich beperken tot de verdediging van dat Kanaal, met behulp van de forten bij Velsen en IJmuiden. In de behoefte aan drinkwater meende hij te kunnen voorzien:

1°. door gebruik te maken van de openbare en particuliere berg- en opvangplaatsen van water, waardoor de voorraad voor 1 maand gedekt zou zijn;

2°. door het maken van inrichtingen op groote schaal tot het zuiveren en klaren van boezemwater; en

3°. door het aanleggen van zoetwatervijvers ter verzameling van duinwater. Bij zuinig gebruik zou dat een voorraad geven voor 250 dagen.

De verdediging aan de Zuiderzeezijde werd, ook zonder een fort op Pampus, door samenwerking van zee- en landmacht, voldoende verzekerd geacht, hetgeen de heer Rutgers van Rozenburg niet beaamde, waarom hij in de openbare beraadslagingen daarop nogmaals, doch zonder gevolg, aandrong.

Bezien we nu schets N°. 5 nog eens, ook in het licht van de laatste adviezen op de denkbelden van den minister den Beer P., dan blijkt dat van de door een roode lijn aangegeven richting Uitgeest—Spijkerboor over de Stierop (Marken-binnen) was afgezien om over Knollendam te gaan; dat de richting dwars door de Beemster niet was aangenomen, maar wel die

langs de betrouwbare dijken en boezemkaden tusschen Aalsmeer en Weesp.

Voor het tot stand brengen van de 27 in den kring te maken werken, waarvan er slechts twee — bij Velsen en Uitgeest — van pantseringen zouden worden voorzien, werd $8\frac{1}{2}$ miljoen noodig geacht, dus gemiddeld ongeveer 3 ton per ongepantserd fort. Voor het opmaken der 2^e linie werd $1\frac{1}{2}$ miljoen, voor inundatiemiddelen ruim $3\frac{1}{2}$ ton, en voor watervoorziening $5\frac{1}{2}$ ton nitgetrokken, totaal alzoo bijna 11 miljoen.

Aangezien dit ontwerp, althans wat de richting aangaat, in hoofdzaak is gevolgd bij het voortwerken aan de stelling, komt het mij het best voor, niet op te geven wat van jaar tot jaar is uitgevoerd, doch slechts een overzicht van de wijzigingen welke in de laatste 10 jaren daarin nog zijn gebracht; daarbij zal een vergelijking van de scheisen N°. 5 en 6 dit overzicht gemakkelijk maken.

In de eerste plaats wijs ik op het fort op het Pampus, thans als voltooid te beschouwen, dank zij de taaie volharding van den heer Rutgers van Rozenburg, en den hem door de H.H. Kool en Rooseboom verleenden steun. Voorts is het N. W. front gewijzigd; aanvankelijk liep dat over Uitgeest en bleef daarin een groote opening tusschen deze plaats en Beverwijk; in verband met de ligging van de Linie van Beverwijk komt men tot het vermoeden, dat aan deze linie een tijd lang toch nog eene rol werd toebedacht. Tegen deze richting bleven zich echter sommige autoriteiten aanhoudend verzetten, hetgeen den minister Weitzel, die in 1883 den generaal Reuther als zoodanig was opgevolgd, deed besluiten om eene commissie te benoemen, bestaande uit den stellingcommandant en de inspecteurs der artillerie en genie, welke commissie in 1887 adviseerde om eene meer teruggetrokken richting aan te nemen. De minister Weitzel wilde daarvan echter niets weten; zijn opvolger, de generaal Bergansius, ging daarentegen wel met die heeren medo en de minister Seyffardt heeft dit besluit gesanctionneerd, zoodat nu ook de zoo evengenoemde groote opening is vervallen.

Achter het fort bij Velsen wordt eene verbindingslinie gemaakt van het fort beoosten Beverwijk naar een werk ten

Z. O. van Velsen; een soortgelijke linie zal van genoemd fort ook Noordwaarts uitgaan, en verbindt voorts Kudelstaart met Uithoorn.

In plaats van 5 werken in den Haarlemmermeer-polder komen er slechts 2, of zoo men wil 3, doch onderling verbonden door een slaperdijk, welke ook de zoo hoog mogelijk te overvoeren inundatie kan keeren.

Eindelijk zij vermeld, dat ten Z. W. van Abcoude nog een nieuw fort is ingevoegd, en het ten N. O. van deze plaats ontworpen werk buiten den band is gesprongen naar het Nieuwe Merwede-Kanaal bij Nigtevecht. Al die wijzigingen, de laatste alleen uitgezonderd, acht ik zoo vele verbeteringen.

Van de nieuw te maken werken is alleen Abcoude, en wel volgens thans reeds veronderde beginselen, voltooid; van de andere bestaat nog slechts eene zandophooging, bestemd om aan den slapen ondergrond de noodige draagkracht te geven; bovendien zijn enkele dezer zandophoogingen in verdedigbare aardwerken vervormd. Voor een en ander is tusschen 7 en 8 miljoen uitgegeven.

Jaren achtereen werd aan het aldus gewijzigde ontwerp Reuther voortgewerkt, zonder dat tegen het algemeene denkbeeld ernstige bedenkingen aan het licht kwamen. Er waren er wel, die aan het Westfront hun onverdeelde sympathie niet konden geven; ook werd wel eens op eene kleine verandering hier of daar aangedrongen, maar toch mocht de meening ingang vinden dat men nog slechts in hoofdzaak de forten had te voltooien om in het bezit te komen van een Stelling van Amsterdam, welke aan redelijke, ja zelfs aan strenge eischen zou beantwoorden. Ook het vraagstuk der approviandeering en watervoorziening werd nu en dan — ook door onze Vereeniging — nader onder de oogen gezien; en al werden daarbij de wenkbrauwen nog wel eens gefronst, men scheen zich neer te leggen bij de kringstelling en trachtte middelen aan te geven om in het noodige te voorzien.

Het zou echter niet zoo blijven. In het voorjaar van 1889

was de oud-minister den Beer Poortugael als stellingcommandant opgetreden, en ongeveer 2 jaar later vroeg en verkreeg hij zijn pensioen. Bij de behandeling der vestingbegrooting in de 1^e Kamer op 20 Februari 1891, deelde de minister Bergansius, in antwoord op eene rede van den heer Wertheim, mede dat genoemde generaal, na in Augustus 1889 te hebben geadviseerd om het N. W. front der stelling nog meer terug te nemen dan de commissie van 1887 had voorgesteld, in December van laatstgenoemd jaar het voorstel had gedaan om het gansche westfront te laten vervallen en de stelling uit te breiden tot de Noordzee, zoodat de kust tusschen de strandpalen 43 en 83 dat front zou vervangen; dit zou geschieden door fort en forten aan te leggen volgens de op schets N°. 6 voorkomende richtingen.

De minister gaf tevens een kort overzicht van de plannen zijner voorgangers en wees er op, dat het laatste voorstel den Beer P. overeenkomst had met dat van den minister Klerck, daarbij herinnerende dat ook reeds in 1876 op de noodzakelijkheid van replistellingen werd gewezen, wanneer de richting naar zee werd aangenomen. Hij had dan ook den generaal geantwoord, dat zijns inziens *eerst* de kringstelling moest worden voltooid en *daarna* overwogen zou moeten worden of de vleugels al dan niet noodig zijn. Voorts gaf hij te kennen, dat hij aan het Noordzeekanaal wel groote waarde hechtte als *verdedigingsmiddel*, maar de *gemeenschap daarlangs* niet van zoo overwegend belang achtte, omdat het beletten eener blokkade van de haven van IJmuiden niet gemakkelijk zou zijn. Eindelijk geloofde hij, dat de oplossing van de drinkwaterquaestie te vinden zou zijn door combinatie van verschillende hulpmiddelen, waaronder te rekenen regenbakken, opvangen van regenwater in tonnen volgens het denkbeeld Rooseboom en zoetwatervijvers; wat de laatste aangaat, daaromtrent werd een proef genomen door de duinwaterleidingsdirectie in de residentie, waarom de minister op de begrooting voor 1891 slechts voorloopig gelden had aangevraagd voor één zoetwatervijver in de stelling.

Ofschoon de heer Wertheim door de ministerieele verklaringen wel niet volkomen bevredigd schijnt te zijn geworden, had

deze discussie geen verder gevolg, en in de oorspronkelijke vestingbegrooting voor 1892 trok de minister Seyffardt dan ook alleen gelden uit voor de voortzetting van de onderhanden zijnde werken. Bij de M. v. B. op het V.V. deelde hij echter mede, voornemens te zijn, e. q. nog in 1892 een aanvang te doen maken met den aanleg van zoetwatervijvers, waartoe hij dan ook in dat jaar eene verhooging der vestingbegrooting voorstelde. Dit was slechts een 1ste termijn van eene som van 11 ton, waarvoor een totale bassin-inhoud van 250.000 M³ zou worden verkregen, voldoende voor 100 dagen; ook werden bij hetzelfde wetsontwerp gelden aangevraagd voor de zandophoogingen in het thans vastgestelde N. W. deel der stelling.

In het V.V. op dit wetsontwerp werden verschillende denkbeelden omtrent de drinkwaterquaestie aan de hand gedaan; in zijn gevolgen belangrijk was voorts het verzoek, dat de minister, onder geheimhouding voor de leden, zijne gevoelens nader zou uiteenzetten omtrent de inrichting van het Westelijk front der stelling, vooral ook omdat men meende te weten dat de generaal den Beer Poortngaël — ofschoon niet met name genoemd — zijn ontslag als stellingcommandant had genomen wegens verschil van gevoelen omtrent dit front met den vorigen minister van Oorlog.

Dit V.V. werd zeer nitvoerig beantwoord; de slotsom van den minister Seyffardt was, dat hij aan zijn voorstel omtrent de zoetwatervijvers vasthield, vooral omdat wij die, ook bij uitbreiding der stelling naar zee, toch noodig zouden hebben; het voordeel van een prise d'eau binnen de stelling werd door hem dan ook niet van zoo groote beteekenis geacht. Voorts gaf hij op, dat de vulling der vijvers 10 à 18 dagen zou vorderen, gedurende welken tijd de aanvoer voor particulieren tot de helft van de normale hoeveelheid moest worden teruggebracht.

Wat het ontslag van den generaal den Beer Poortngaël betreft, de minister vond het onbegrijpelijk en onaannemelijk, dat dit zou gevraagd zijn wegens verschil van gevoelen met zijn voorganger omtrent de richting van het Westelijk front der stelling; de regeering kon dan ook niet altijd de adviezen van stellingcommandanten volgen, omdat dit licht tot herhaalde

veranderingen van plannen zou leiden; genoemde generaal had trouwens zelf in 4 maanden twee uiteenlopende richtingen voorgestaan. Tegen de laatste dezer richtingen voerde hij voorts aan:

1°. dat, om de stelling te verdedigen een te groote macht noodig zou zijn;

2°. dat de stelling niet meer zou zijn het reduit der lands-defensie, liggende in 2^e linie, zoodat in ieder geval eerst de gesloten kring moest worden gemaakt, alsof van geen uitbreiding naar zee sprake was;

3°. dat de waarde van den Haarlemmermeerpolder niet zoo groot is, omdat het zuidelijk gedeelte daarvan zeer zou zijn blootgesteld aan het vijandelijke vuur;

4°. dat de gemeenschap langs het Noordzeekanaal alleen waarde heeft, als we ook een geregelde blokkade kunnen beletten, terwijl daarvoor bovendien niet noodig is, liniën te scheppen op 12¹/₂ en 27¹/₂ KM. van het kanaal.

Ten slotte kwam de minister tot het besluit, dat de voordeelen van eene uitbreiding naar zee nagenoeg geheel verloren gaan, indien wij niet tevens meester op zee zijn, terwijl dit zooveel offers van geldelijken en personeelen aard zou vorderen, dat hij niet *kon* denken, dat ooit tot de inrichting daarvan zal worden overgegaan.

Omtrent de *inrichting* der forten deelde de minister mede, dat het niet in de bedoeling lag de geheele geschutkracht in koepels binnen de forten te concentreren, maar wel om als algemeene regel in elk fort 1 à 2 koepels te bouwen, elk voor 2 zware vuurmonden (in Velsen 3 koepels); hiervan waren alleen die forten uitgezonderd, welke op slechts zeer grooten afstand onder vuur genomen kunnen worden. Voorts zouden 4 à 6 flankerende kanonnen in teruggetrokken kazematten komen, en eenig snelvurend geschut en mitrailleurs in de open lucht worden opgesteld, terwijl nog een uitbouw aan de voorzijde tot grachtsverdediging noodig werd geacht.

Aangezien deze M. v. B. op 17 Sept. 1892 werd gedateerd, kon de minister daarin verwijzen naar zijne M. v. T. bij de ontwerp-vestingbegrooting voor 1893, waaraan ik nog het volgende ontleen.

De minister raamde voor den bouw van de werken voor de kringstelling nog 21 miljoen (1) noodig en 6 miljoen voor de bewapening. Aangezien de voltooiing 8 jaren zou vorderen, kwam het hem gewenscht voor, niet dadelijk de gebouwen en pantseringen te maken, omdat de verdedigbaarheid in haar geheel dan nog vele jaren te wenschen zou overlaten. Vooraf wilde hij daarom de zandophoogingen doen wijzigen in verdedigbare aardwerken; blindeeringen en rails aanschaffen, communicatiën maken en verbeteren enz., hetgeen voor een kleine 5 miljoen in 2 of 3 jaren zou kunnen geschieden — welk denkbeeld later door den heer Mees het *kleine plan* werd gedoopt — waarna de werken, hoewel zij niet in alle opzichten het gevorderde weerstandsvermogen bezitten; niettemin voor de verdediging der stelling van onschatbaar belang werden geacht.

Voordat de openbare beraadslagingen aanvingen had de oud-commandant der stelling, de generaal den Beer Poortugael, in het Handelsblad eenige artikelen geschreven, later in brochurevorm overgedrukt, waarin hij verklaarde, hoe het gekomen was, dat hij kort na zijn optreden had geadviseerd om het N. W. front nog verder terug te trekken, en eenige maanden later eene uitbreiding naar zee tusschen de strandpalen 43 en 83 voorgesteld. De richting van den Noordelijken vleugel op S. P. 43 hield hij nu echter niet krachtig vast; al dadelijk verklaarde hij dat die ook zuidelijker kon worden genomen. Op een ander punt wijzigde hij zijne uitdrukking toen de courantenartikelen als brochure zouden verschijnen; terwijl hij namelijk in het Handelsblad schreef, dat bij uitbreiding van de Noordelijke en Zuidelijke fronten naar zee elf fort en vijf batterijen van het Westfront konden *vervallen*, las men in de brochure, dat deze 16 werken niet het karakter behoeften te hebben van fort en in 1^e linie, zoodat zij *veel minder kostbaar* konden worden. Uitvoerig en met klem wees hij op de in het voorafgaande

(1) Ik acht het noodig, hier de noot in herinnering te brengen, voorkomende op blz. 120 van het Verslag van 15 December jl., waaruit blijkt, dat in deze miljoenen belangrijke sommen begrepen zijn, die met de fort en van de kringstelling eigenlijk niets te maken hebben, zoodat de kosten der fort en zelve niet onaanzienlijk lager zijn geraamd.

reeds herhaaldelijk genoemde voordeelen van eene uitbreiding naar zee: de gemeenschap langs het Noordzeekanaal, de duinwaterleidingen en de grootere uitgebreidheid der stelling; verder somde hij nog andere op, waarvan ik hier slechts wil wijzen op de verhooging van het moreel der bevolking en van het leger; op het onnoodige om Haarlem te beschieten; op de mogelijkheid om troepen ook eens in de bosschen en duinen te doen verblijven, en op het behoud der sluis van IJmuiden en tijdelijk ook van die bij Katwijk. Ook bestreed hij de bezwaren, welke door den minister tegen de uitbreiding waren aangevoerd.

De verwachting, dat na dezen pennestrijd tusschen twee zoo hoog geplaatste personen in de 2^e Kamer warme discussiën zouden gevoerd worden, werd niet beschaamd. Gaarne zou ik U deze nog eens uitvoerig in herinnering willen brengen, maar de tijd laat dit niet toe. Ik vermeld daarom alleen, dat de heeren Rutgers van Rozenburg en van Löben Sels wel de kringstelling in elk geval noodig oordeelden, maar tevens gestemd waren voor eene uitbreiding naar zee; eene kustlijn van 40 KM. echter vonden beiden wel wat lang. Eerstgenoemde gaf daarom in overweging (Verg. Schets N°. 6) om den Noordelijken vleugel te maken van Wijk aan zee naar het fort beoosten Beverwijk en den Zuidelijken van strandpaal 72 naar Hoofddorp; de heer van Löben Sels meende dat het laatste woord omtrent de beste richting nog niet was gesproken, doch wees alvast op eene Noordelijke richting van S. P. 50 naar het fort bij Dam, en op eene Zuidelijke ongeveer overeenkomende met die van den generaal den Beer Poortugael. De uitgetrokken gelden voor de zoetwatervijvers werden, op voorstel van den heer Conrad, met groote meerderheid afgestemd; terwijl de minister opmerkte, dat blijkbaar niemand den binnenkring wilde laten vervallen, en hij zelf ook wel vleugels zou willen, als hij maar geld en troepen genoeg had; hij had dan ook nergens gezegd, dat in het vervolg de vleugelstelling niet onderzocht zou worden. Voor het zoogenoemde kleine plan werden de aangevraagde gelden toegestaan.

Ook in de 1^e Kamer werden niet onbelangrijke discussiën gevoerd. In de vergadering van 30 Januari 1893 betuigden de HH. Rahusen, Prins en Pijnappel hun wantrouwen in de doelmaticheid van de thans ontworpen stelling en laatstgenoemde verzocht den minister om een rapport, hetzij van hem zelven, hetzij van eene te benoemen commissie, over de inrichting van de stelling, welk rapport onder geheimhouding aan de Kamer kon worden medegedeeld.

Naar aanleiding van dit verzoek benoemde de minister eene commissie, bestaande uit de chefs van den generalen staf en van den marinestaf, den inspecteur der genie, den commandant der vestingartillerie (ambtsvoorganger van minister Seyffardt), den stellingcommandant en den eerstaanwezenden ingenieur te Haarlem, terwijl ook de heer Rutgers van Rozenburg daarin zitting nam. Blijkens de M. v. T. bij de ontwerp-vestingbegroting voor 1894 kwam deze Commissie tot de volgende besluiten :

1°. De bestaande regeling onzer strijdkrachten is in elk geval onvoldoende; of de — toen nog niet alle ingediende — ontwerpen van den minister Seyffardt deze zullen leveren, kan nog niet worden beoordeeld.

2°. Eene eventueele uitbreiding der stelling naar de Noordzee moet geschieden door aanleg van een vleugel in de lijn S. P. 72—Bennebroek, terwijl het Noordzeekanaal de uitbreiding aan de Noordzijde kan begrenzen; het nut van een vleugel *benoodden* dat kanaal weegt niet op tegen de kosten.

3°. Uitbreiding naar zee mag geen wijziging brengen in de ontworpen inrichting der werken van den binnenkring. Eén lid achtte echter pantserkoepels onnoodig op de forten binnen de vleugels.

4°. De uitbreiding mag ook geen wijziging brengen in den voorgenomen aanleg van zoetwatervijvers, tenzij door eene overeenkomst met de Amsterdamsche duinwatermaatschappij een nog betere oplossing in denzelfden zin ware te verkrijgen.

5°. Naar *globale* ramingen zullen de kosten van de aan het Noordzeekanaal bij te bouwen werken, met bewapening, ruim 5¼ miljoen bedragen en van den Zuidelijken vleugel 10¾ mil-

joen. De $5\frac{1}{4}$ miljoen worden door alle leden als nuttig besteed beschouwd; één lid acht dit niet het geval met de $10\frac{3}{4}$ miljoen.

Uit het bovenstaande blijkt, dat nagenoeg de geheele commissie de volgende uitgaven nuttig besteed acht:

- a. die voor verbetering van de levende strijdkrachten;
- b. 27 miljoen voor het voltooiën en bewapenen van de kringstelling;
- c. 16 miljoen voor versterkingen aan het Noordzeekanaal en voor het bouwen van een vleugel; totaal 43 miljoen aan doode weermiddelen voor de stelling van Amsterdam, behalve de daarvoor reeds gedane uitgaven van ruim 7 miljoen, waaronder echter niet zijn begrepen IJmuiden, Pampus en de kustbatterijen bij Diemerdam en Durgerdam. Er is dus geen beschuldiging van overdrijving te vreezen, wanneer men beweert, dat een dergelijke stelling tot hare voltooiing in het geheel ongeveer 55 miljoen zal vorderen.

Dit rapport versterkte den minister in zijne meening, om eerst den binnengordel met zandophoogingen te sluiten en het kleine plan te voltooiën, waarom hij op de begrooting voor 1894 in hoofdzak alleen voor die werken gelden aanvraag, terwijl hij een memoriepost uittrok voor de zoetwatervijvers, in afwachting van den uitslag der onderhandelingen met de duinwatermaatschappij.

In het V.V. betreffende deze vestingbegrooting werd opgemerkt, dat in de zoo even genoemde commissie de generaal den Beer Poortugael zitting had moeten hebben en de minister, door de kenze der leden, vooruit ongeveer kon nagaan, welk advies zij zou uitbrengen. Eenige leden meenden, dat in militaire kringen meer en meer de overtuiging veld wint, dat de kracht van verdedigingsliniën in laag terrein niet moet worden gezocht in groote forten met zware pantserkoepels, die uiterst kostbaar zijn en wellicht spoedig verouderd zouden blijken, maar in levende en beweegbare verdedigingsmiddelen, waarbij aardewerken van geringen omvang en eenvoudig tracé slechts als steunpunten dienen voor de verplaatsbare geschutopstellingen in de linie.

Bij zijne M. v. B. verklaarde de minister, dat er voor hem geen enkele reden had bestaan om een of meer van de vroegere stellingcommandanten in de meergenoemde commissie op te nemen, en dat zij samengesteld was geweest uit de als het ware daartoe van zelf aangewezen autoriteiten van het leger, den chef van den marinestaf en den heer Rutgers van Rozenburg. Voorts teekende hij aan, dat in zijn plannen geen sprake was van *grootte* forten met zware pantserskoepels, zooals bijv. in België waren gebouwd, doch van de kleinst mogelijke met enkele vuurmonden in koepels. Naar zijne meening behoort in elk fort eene veiligheidsbewapening te zijn, en kan deze alleen in koepels komen; met het denkbeeld van stennpunten voor infanterie kan hij zich niet vereenigen, omdat deze zoo zwak zijn, dat zij zelf steun van de tusschenliniën behoeven.

De openbare beraadslagingen in de 2^e Kamer waren kort en eindigden met aanneming der vestingbegrooting met eene groote meerderheid. Daarnit wil ik echter nog aanhalen, dat de minister Seyffardt verklaarde, de verdediging der stelling gerust te durven aanvaarden, als het kleine plan voltooid is en wij een flink man aan het hoofd hebben. »Wij kunnen ons dan verdedigen" zoo vervolgt hij »al is het niet tot in het oneindige toe." En verder: »Zouden wij ons met hulp van ons inundatiestelsel niet kunnen verdedigen tegen overmacht? Men kan onze aardewerken of forten alleen langs nauwe accessen naderen: wij kunnen en zullen ze verdedigen."

De schriftelijke en mondelinge gedachtenwisseling in de 1^e Kamer heeft geen nieuwe gezichtspunten geopend; daaruit is in hoofdzaak gebleken, dat men de plannen voor de naaste toekomst van den minister Seyffardt goedkeurt.

Uit het voorafgaande historische overzicht kunnen m. i. de twee volgende gevolgtrekkingen worden gemaakt. Vooreerst dat men algemeen, zelfs met inbegrip van den generaal den Beer Poortugael van oordeel is, dat de binnenkring der stelling gesloten moet worden, ook al wordt deze naar zee uitgebreid. Maar terwijl de meerderheid meent dat de werken van dien binnenkring binnen

de eventueel te maken vleugels moeten worden ingericht alsof die vleugels niet bestonden, achten enkelen dat de inrichting eenvoudiger en minder kostbaar kan zijn dan van de overige werken der stelling. Wanneer deze laatste ook eenvoudig en weinig kostbaar konden zijn — zooals naar mijne opinie het geval is — zou dus vermoedelijk in dat opzicht elk meeningsverschil verdwijnen.

De tweede gevolgtrekking is, dat aan uitbreiding naar zee, in den laatsten tijd tamelijk algemeen, en ook vroeger meer dan waarschijnlijk werd vermoed, belangrijke voordeelen worden toegekend. Waren dus de kosten geen bezwaar, en had men troepen genoeg, dan zouden weinigen zich tegen die uitbreiding verzetten en zeer velen zouden van harte daarvoor gestemd zijn.

Daarom stel ik mij voor, eens na te gaan, hoeveel troepen wel voor de verdediging van de stelling noodig zouden zijn, indien zij tot zee werd uitgebreid en welke kosten die levende strijdkrachten, en de doode weermiddelen zouden vorderen. Alvorens hiertoe over te gaan, zal het echter noodig zijn, nog te onderzoeken, welke richtingen voor de vleugels naar zee de meeste aanbeveling verdienen; nit hetgeen ik tot hiertoe heb medegedeeld, blijkt namelijk, evenals nit schets N°. 6, dat men het ook daaromtrent nog niet geheel eens is.

Het is bekend dat, afgezien van andere daarmede te bereiken voordeelen welke aan alle richtingen in meerdere of mindere mate zijn verbonden, de vleugels vooral gewenscht zijn om één of de beide prises d'eau van de duinwaterleidingen binnen de stelling te brengen, en om of eene krachtige verdediging van het Noordzeekanaal, dan wel eene veilige gemeenschap langs dat kanaal te verkrijgen. Wordt aan deze eischen door meer dan éene richting voldaan, dan moeten tactische overwegingen den doorslag geven. De kosten komen hier ook wel, doch slechts in de tweede plaats in aanmerking; vooreerst omdat het de voornaamste en onder omstandigheden onze eenige verdedigingslinie geldt, en ten tweede omdat men bij alle richtingen verdedigingswerken in de duinen zal moeten bouwen,

waardoor de verschillen in geld betrekkelijk gering zullen blijven.

Voor den Noorder vleugel rijst dus nu al dadelijk de vraag, of men zich tevreden mag stellen met eene verdediging van het Noordzeekanaal dan wel of men voor eene veilige gemeenschap langs dat kanaal moet zorgen. Mijns inziens moet zonder eenigen twijfel naar het laatste gestreefd worden, om de redenen, door den generaal den Beer P. uitvoerig toegelicht en welke ik dus niet behoef te herhalen. Op één punt moet ik mij echter nog eene uitweiding veroorloven, namelijk omtrent de blokkade van de haven van IJmuiden; is het onmogelijk te achten deze te beletten, dan wordt het voordeel der meer-genoemde gemeenschap natuurlijk illusoir.

Ik zal niet stilstaan bij de vraag, in hoe verre wij mogen verwachten dat de handelsbelangen van Engeland ons ten goede zullen komen om genoemde haven vrij te houden; ik erken dat het verkeer zou zijn daarop te rekenen, al staat het volkomen vrij dezen factor in aanmerking te nemen. Maar wel moet ik er op wijzen, dat tegenwoordig algemeen wordt aangenomen, wat ik voor omstreeks 4 jaren hier ter stede in deze vereniging meer uitvoerig heb toegelicht (1), namelijk dat blokkades, vooral op eene kust als de onze, moeilijk vol te houden zijn — weken en naar wij hopen maanden lang — indien de verdediger niet alleen beschikt over torpedobooten en met zware kanonnen bewapende kustbatterijen maar ook over enkele groote schepen en kusthouwitsers of mortieren. Door het horizontale en verticale vuur van landbatterijen worden toch zoowel de schepen met verticale als met horizontale pantsers op eerbiedigen afstand gehouden; door torpedobooten gevoelen zij zich voorts steeds bedreigd, en vooral bij nacht of mistig weer. Maar dat is nog niet voldoende; de ervaring heeft geleerd, dat bij goede maatregelen voor verlichting, bewaking en beveiliging, en door medevoering van torpedokruisers en torpedobootjagers, een blokkade-eskader niet veel te vreezen heeft, wanneer het buiten het bereik der kustbatterijen voor anker kan gaan liggen en

(1) Bijeenkomst 28 November 1889, blz. 41—48.

de torpedonetten uitwerpen. Maar dat nu wordt onmogelijk, indien de verdediger kan beschikken over enkele schepen van grooter charter, zooals er bijv. thans 3 voor onze zeenacht op stapel staan en 6 in het oorspronkelijk plan van den minister van Marine werden aangetroffen; tegenover dergelijke schepen is een met uitgevoerde netten en voor anker liggend schip weerloos. Het blokkade-eskader moet dan steeds onder stoom blijven, en daardoor ontstaat een zoo vermoeiende, afmattende en uitputtende dienst, dat — weer en wind eenigszins dienende — de blokkade feitelijk niet streng te handhaven zal zijn. Om deze redenen komt het mij voor, dat wij zonder twijfel in staat zijn eene blokkade zoo goed als onmogelijk te maken, indien we dat ernstig willen, en dat in verband daarmee de gemeenschap langs het Noordzeekanaal verzekerd dient te worden en ook wel eenige opoffering waard is; dat de daarvoor noodige uitgaven niet hopeloos meer behoeven te bedragen dan de kosten welke de het laatst genoemde commissie wil besteden voor de versterking van het kanaal *als verdedigingslinie*, zal straks blijken.

De meergenoemde vrije gemeenschap wordt voldoende verzekerd door vleugels, op ongeveer 4 KM. evenwijdig met het kanaal loopende. In het Noorden zou men dus de richting van de oude Linie van Beverwijk kunnen volgen, welke uit een tactisch oogpunt goed is gekozen, en dan ook de voorkeur zou verdienen boven elke andere in de nabijheid, ware het niet dat de Zaanlandsche waterleiding daarbuiten valt. Wil men deze behouden, dan zal men minstens 1 à 2 KM. meer noordwaarts moeten komen, of zelfs de richting volgen welke de heer van Löben Sels aanbeval. Nu ben ik niet genoeg op de hoogte van den toestand om een oordeel te durven vellen omtrent de vraag, welk voordeel hier den doorslag moet geven: of het bezit der waterleiding, of wel de tactisch gunstigste richting; veel hangt hierbij af van de capaciteit, welke de waterleiding kan verkrijgen. Dit is in elk geval een quaestie van details; daarom meen ik van den Noorder vleugel afscheid te kunnen nemen, onder opmerking, dat zij slechts weinig benoorden Wijk aan Zee aan de Noordzee moet beginnen, en — al dan niet met insluiting

van de duinwaterleiding — op de minst kostbare wijze en volgens de tactisch gunstigste richting aanloopen op eenig punt van het N. W. front der kringversterking; de lijn *ee* op schets N°. 6 zal daarvan wel niet al te zeer afwijken. Bij deze richting blijft tusschen het westelijke vleugelfort en dat bij IJmuiden slechts eene kustlijn van ± 5 KM. over, waarmede onder die omstandigheden, met het oog op eene landing, geen andere rekening behoeft te worden gehouden, dan dat zij *bewaakt* moet worden.

Omtrent de meest gewenschte richting voor den Zuidelijken vleugel zal ik een weinig uitvoeriger moeten zijn. Die richting te zoeken op ± 4 KM. van het Noordzeekanaal zou natuurlijk verkeerd zijn, want dan zou, om van andere voordeelen eener meer zuidelijke strekking niet te spreken, de voornaamste duinwaterleiding buiten de stelling blijven. Wil men die daarbinnen opnemen, dan komt men al spoedig tot de richting Rutgers van Rozenburg. Deze heeft het onbetwistbare voordeel dat de kustlijn tusschen het strandfort en het Noordzeekanaal niet langer is dan 16 KM.; daarentegen levert zij vele en belangrijke nadeelen op. Vooreerst loopt zij door een vrij breede duinenrij met aangrenzend duinplateau en verder door het zeer bedekte en bebouwde terrein, dat het duinplateau van de Haarlemmermeerringvaart scheidt. Ten andere is de gemeenschap in en achter dezen vleugel grootendeels slecht. Ten derde is de gelegenheid tot het verplegen en onder dak brengen van troepen daar over het geheel ongunstig; alleen de tamelijk smalle streek nabij en achter Bennebroek is hiervan uitgezonderd. Ten vierde worden den vijand gunstige omstandigheden aangeboden voor verpleging zijner troepen en ten deele ook voor bedekte gemeenschap, opstelling en nadering.

Zoekt men om deze redenen de richting meer zuidelijk, dan blijft men, of in het breede duinterrein, of wel in eene zeer bedekte en bebouwde streek, totdat men voorbij de Noordwijken en Voorhout is gekomen. Daar versmalt de duinenrij tot 700 à 800 M. en vindt men zuidwaarts tot aan het Katwijk-sche kanaal, tusschen die duinen en den straatweg Warmond—Sassenheim, een geheel open terrein; oostwaarts, in de richting

van de Kaag, treedt men plotseling in eene afwisseling van water en land, nagenoeg zonder goede wegen, welke zich tot Aalsmeer of Kudelstaart nitstrekt, zoodat de verdediging daarvan veilig aan eene betrekkelijk geringe macht kan worden toevertrouwd. Kiest men hier stelling, dan bevindt men zich ongeveer in een toestand, volkomen tegenovergesteld aan dien, welken ik bij de richting Rutgers van R. heb omschreven. Het nadeel van dezen vleugel (*ee*) is, dat de kustlijn tot IJmuiden 28 KM. lang wordt; daarentegen loopt hij door een zich naar achteren verbreedende smalle duinenrij; nagenoeg al het bedekte en bebouwde terrein blijft in onze handen; de gemeenschap is goed en evenzoo de gelegenheid tot verpleging en onderbrenging van troepen, terwijl de vijand benoorden het Katwijkse kanaal, behalve in de smalle duinenreeks, letterlijk geen enkele dekking vindt en de geheele Haarlemmermeerpolder in onze macht blijft. 't Is waar, het dorp Warmond en de ten N. daarvan gelegen buitenplaats blijven buiten de stelling; maar dat dorp, met zijn smalle straten, ligt eenerzijds te dicht voor de stelling om den vijand het verblijven, ja zelfs het doormarcheeren te vergunnen, terwijl anderzijds, na opruiming van het houtgewas der buitenplaats, nog genoeg, en zeer doorsneden, terrein tusschen het dorp en de stelling overblijft, om buitengewone maatregelen tegen verrassing onnoodig te maken.

Een ander nadeel, dat men aan dezen vlengyel kan toeschrijven, is zijne aanzienlijke lengte. Maar wie het terrein kent, dat den Haarlemmermeerpolder tusschen de Kaag en Aalsmeer begrenst, een terrein, waardoor hoogstens 3 smalle kunstwegen tot de ringvaart voeren, en een alleronregelmatigste afwisseling van water en inondabel land — en welk land! — oplevert, die zal mij wel willen toegeven dat, zoo ergens, hier een handvol troepen, gesteund op de meest primitieve versterkingen en door eenig geschut, in staat zal zijn om het doordringen des aanvallers te beletten.

Het geheel komt mij zóó sterk te maken voor, dat ik in dit geval bij uitzondering eens liever de verdediger dan de aanvaller zou willen zijn, altijd natuurlijk in de onderstelling dat de noodige levende strijdkrachten ter beschikking staan en van

de versterkingskunst een juiste toepassing is gemaakt. Afgezien van het zeer doorsneden terrein beoosten den straatweg Warmond—Sassenheim, vindt de aanvaller hier, zooals ik reeds opmerkte, tusschen de dnen en dien straatweg een geheel beheerschte vlakte, die ongedekte madering geheel uitsluit. Zal de vijand dus een geregeld beleg moeten gaan uitvoeren? Maar dat is immers tegenover het moderne worpvuur niet mogelijk, vooral over zoo grooten afstand en als het grondwater op geringe diepte wordt bereikt? En zelfs wanneer het hem mocht gelukken, bedekte communicatie te maken, dan nog is hij in een moeielijken toestand. Verzamelt hij namelijk veel troepen in zijn loopgraven, dan zal hij veel verliezen lijden door het verdedigende vuur; doet hij dit niet, dan loopt hij elk oogenblik gevaar — en te meer naarmate hij verder is gekomen — om overhoop te worden geloopt door onze troepen, die ongezien verzameld kunnen worden. Dat het Katwijksche kanaal, direct in zijn rug, hem lastig zal zijn, is mijns inziens niet voor tegenspraak vatbaar; wel kan hij het overbruggen, maar de vraag is of het kwaad daardoor afdoende kan worden verholpen, indien wij met groote macht optreden en die bruggen onder krachtig vuur houden.

Eindelijk nog iets. De betrekkelijk geringe afstand tusschen de Katwijksche sluizen en dezen vleugel is oorzaak, dat opruiming van eventueel door ons aangebrachte versperringen in het kanaal nabij die sluizen, en het gebruik van de laatste, belemmerd kan worden, terwijl de afstand toch groot genoeg is om het voordeel tot nul te herleiden, dat de vijand anders zou kunnen trekken uit de hoogten bezuiden meergenoemd kanaal.

Het voorafgaande zal, naar ik vertrouw, voldoende zijn om U rekenschap te geven waarom m. i. eene richting van den Zuidelijken vlengel, bewesten den straatweg Warmond—Sassenheim ongeveer overeenkomende met de door den generaal den Beer Poortugael voorgestelde, en overigens hetzij daarmede samenvallend, hetzij teruggetrokken tot achter de Haarlemmermeerringvaart, de meeste aanbeveling verdient.

Ik ben nu genaderd tot de zeer belangrijke vraag, hoeveel troepen noodig zullen zijn voor de verdediging der stelling met vleugels. Vooropstellend dat het uit den aard niet doenlijk is, hiervoor cijfers te geven waarvan de juistheid met wiskundige zekerheid kan worden aangetoond, wil ik trachten toch op die vraag een antwoord te geven.

Door de vleugels wordt een eigenlijke insluiting van de stelling als het ware onmogelijk; het is nauwelijks denkbaar, dat deze zoowel van de Noordelijke en de Zuidelijke zijde, als uit zee zal worden aangevallen; er zal reeds een zeer aanzienlijke macht noodig zijn om het kustfront benevens één der landfronten hetzij aan te vallen hetzij ernstig te bedreigen. Men zal dus zeker niet te krap rekenen, wanneer men uitgaat van de onderstelling, dat één der landfronten en het Noordzeefront ernstig worden aangevallen, terwijl het andere landfront en het Zuiderzeefront bewaakt moeten worden; van dit standpunt zal ik verder uitgaan en aannemen dat de bewaking alléén, zal moeten plaats hebben op het Noorderfront.

Gaat men nu uit van de onderstelling, dat de veldwachten worden geplaatst op den in het Voorschrift op den Velddienst toegelaten afstand van 750 M. en, naarmate van den toestand van het terrein — eveneens volgens de bepalingen van dat voorschrift — $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ of 1 geheele sectie infanterie sterk moeten worden genomen, dan vindt men, dat voor bewaking 1 bataljon infanterie noodig is voor een frontlengte van 12, 6 of 3 K.M., welk bataljon natuurlijk bij een aanval geheel aan de verdediging deelneemt. Neemt men verder op het bedreigde landfront 1 bataljon infanterie aan als speciale reserve op eene frontlengte van 8 à 2 K.M., dus de helft meer dan voor de bewaking is uitgetrokken, alweder naarmate van den toestand van het terrein vóór de stelling -- duinterrein uitgezonderd; houdt men 2 divisien beschikbaar als algemeene reserve, tevens tot verdediging van de kust en van den bedreigden vleugel buiten het geïnnundeerde terrein; rekent men eindelijk op gemiddeld $\frac{1}{2}$ comp. infanterie op elk fort der stelling, behalve in het gedeelte der kringstelling binnen de vleugels, dan komt men tot ruim 60 bataljons infanterie in het geheel.

Te gelijk met de Stelling van Amsterdam moet die van den Helder en van de monden der Maas en het Haringvliet verdedigd kunnen worden; de laatste heeft wel is waar hare waarde verloren wanneer de vijand vóór het Zuidelijk front der stelling van Amsterdam staat, maar zij moet aanvankelijk bezet zijn, en er mag niet op gerekend worden, dat men de verdedigers daarvan nog elders zal kunnen gebruiken. Voor die stellingen de noodige infanterie uittrekkend, kom ik tot 70 bataljons infanterie in het geheel. De verdediging van den toegang naar het Hollandsch Diep, door het Volkerak gevormd, kan m. i. aan de Marine worden opgedragen, in welk geval ik reeds eenige jaren geleden (1) voorstelde, de Stelling van het Hollandsch Diep en Volkerak op te heffen, waarvan ik echter het fort aan de Buitensluis zou willen uitzonderen.

Bij eene sterkte van 70 bataljons infanterie en het noodige voor andere wapens komt men voor het geheele leger tot eene macht van tusschen 90 en 100.000 man. Vormde men hiervan, boven de 3 bestaande divisieën, nog eene reserve-divisie van ongeveer gelijke sterkte, dan hield men nog een zeer voldoende macht over om onze in eerste linie bedreigde stellingen behoorlijk te bezetten, wanneer men die divisieën noodig mocht hebben voor de handhaving der neutraliteit. Dit veldleger representeert 2 buitenlandsche legerkorpsen en zal m. i. in de meeste gevallen zooveel ontzag inboezemen, dat wij daardoor werkelijk neutraal kunnen blijven en dus niet tegen onzen zin worden meegesleept in een oorlog tusschen meer of min naburige groote mogendheden.

Indien wij konden beschikken over een leger van 90 à 100.000 man, waarvan elke man de school in dat leger zelf heeft doorloopen, dan zouden naar mijne meening de schutterijen kunnen worden afgeschaft. De druk door den schutterplicht op menigen minderen man uitgeoefend is veel grooter dan velen, die daarmee niet bekend zijn, zich kunnen voorstellen; zooals straks zal blijken kosten de schutterijen aan rijk, gemeenten en particulieren een niet onbeduidende som, en het resultaat dat men

(1) Militaire Spectator 1889. Blz. 241.

met dien personeelen en financieelen druk bereikt, houdt geen verhouding hiermede en met de vele moeiten en opofferingen, welke zich de officieren en het kader op vele plaatsen getroosten, dikwijls zelfs in weerwil van ergerlijke geringschatting. Met den besten wil ter wereld toch zijn menschen zonder militaire neigingen, zooals de meeste Nederlanders zijn, onder de bestaande en zelfs onder veel gunstiger toestanden, in den beschikbaren oefeningstijd, niet tot soldaten te vormen, welke men dadelijk of kort na het uitbreken van den oorlog tegenover den vijand zou mogen brengen.

Eene andere, in veler oog misschien nog veel gewichtiger vraag is, of een leger van 90 à 100.000 man als zoo even werd bedoeld, en eene stelling van Amsterdam met vleugels — gedachtig aan de vele straks genoemde miljoenen — onze financieele draagkracht niet ver zou te boven gaan. Wat het leger betreft, kan ik die vraag met weinig woorden afdoen. Onder den pseudoniem van »Brinio" komt namelijk een opstel van mijne hand voor in »De militaire gids" van 1887, tot titel voerende: »Geen schutterijen meer", waarin ik tot in details heb uitgewerkt, hoe men gebruik zou kunnen maken van eene verlenging van den dienstdtijd der dienstplichtigen van 5 tot 10 jaren. Daarbij heb ik, zooals mij later is gebleken, het verloop te groot aangenomen, doch niettemin kwam ik tot eene legersterkte van meer dan 93.000 man, aannemende dat men in het geheel zou kunnen beschikken over 5700 vrijwilligers. Op mijn verzoek heeft een alleszins bevoegd intendant een gedetailleerd onderzoek ingesteld naar de normale begrooting, welke van die organisatie het gevolg zou moeten zijn. Welnu, zonder buitengewone uitgaven voor aanschaffing van geschut en voor nieuwe vestingwerken, en zich verder regelend naar de begrooting voor 1887, kwam hij tot f 19.107.000. Op dit oogenblik zou hij daarmede echter niet zijn toegekomen; onafwijsbaar zouden zeker zijn de meerdere uitgaven voor onderwijs en pensioenen, te zamen 3 ton bedragend, waardoor het cijfer tot bijna 19½ miljoen zou stijgen. Van de vermeerderde

ring der marechaussée spreek ik niet; al blijven die steeds op de oorlogsbegrooting, feitelijk heeft deze daarmede niets te maken; in het voorbijgaan zij intusschen opgemerkt, dat in de zoo evengenoemde 19 miljoen nog ruim $3\frac{1}{3}$ ton voor dat wapen was begrepen. Voorts merk ik op, dat de begrooting was gegrond op een eersten oefeningstijd van 16 maanden voor de infanterie, de vestingartillerie en de hospitaalsoldaten, met 9 weken herhalingsoefeningen, en van 24 maanden voor de overige wapen- en troepensoorten, met 3 weken herhalingsoefeningen, benevens op eene tractementsregeling met opklim-mend bedrag naar de dienstjaren. Daarentegen was daarbij geen reserve-divisie tot grondslag aangenomen en op een vrij aanzienlijk militie-kader gerekend, hetgeen natuurlijk mogelijk was door den persoonlijken dienstplicht op den voorgrond te stellen.

Nu erken ik gaarne, dat deze legerorganisatie volstrekt geen ideaal is, waarvoor ik ze dan ook nimmer heb willen doen doorgaan. Met het oprakelen van dit onde ontwerp heb ik alleen dit willen bewijzen, dat een leger van 90 à 100.000 man, allen in het leger geoefend, werkelijk te verkrijgen is met eene normale begrooting van minder dan 20 miljoen; om echter elk denkbeeld van flatteeren te voorkomen, zal ik bij hetgeen verder volgt, uitgaan van de onderstelling, dat daarvoor eene begrooting van normaal 21 miljoen wordt gevorderd — altijd zonder de buitengewone uitgaven voor vestingwerken en geschut.

Hoe groot het bedrag is, door het rijk, de gemeenten en particulieren jaarlijks aan de schutterijen besteed, is niet nauwkeurig op te geven; in het zoo even genoemde opstel van Brinio heb ik echter uitgerekend, dat dit op 8 à 9 ton moet worden gesteld, wanneer aan de bestaande wet de hand wordt gehouden. Voegt men het kleinste dezer bedragen bij de voor 1894 op Hoofdstuk VIII toegestane som van bijna f 22.280.000, dan ziet men dat in het loopende jaar ruim 23 miljoen zal worden besteed voor de levende en doode strijdkrachten, en dat alzoo 2 miljoen buitengewone uitgaven bij de zoo even genoemde 21 kunnen worden gevoegd, zonder het voor 1894

beschikbare bedrag te overschrijden. Op welke wijze de Stelling van Amsterdam zou kunnen worden ingericht, en de daarvoor noodige gelden verkregen, zonder jaarlijks deze 2 miljoen te overschrijden, zal ik nu ten slotte nagaan en daartoe met de kringstelling aanvangen. Het zal daarbij blijken, dat ik alweder een voor lange jaren geschreven opstel van mijne eigene hand aanhaal; ik meen echter wél te doen met juist daarnaar te verwijzen, omdat hieruit de gevolgtrekking kan worden gemaakt, dat mijne cijfers en beschouwingen niet expresselijk voor deze gelegenheid zijn vervaardigd.

In hoofdzaak schuilt de grootere kostbaarheid van de thans als type aangenomen werken voor de kringstelling in de pantserkoepels met hunne bewapening en in het eigen flankement. Voor bijna 8 jaren heb ik in »De militaire spectator» trachten te betoogen (1), dat dergelijke pantserkoepels voor fortén in laag, inundabel terrein niet onmisbaar mogen worden genoemd, en in de voor ruim 2 maanden te Utrecht gehouden vergadering onzer Vereeniging heb ik dat herhaald. Kortheidshalve zal ik op dat betoog thans niet terugkomen. En wat het eigen flankement betreft, daaromtrent denk ik op gelijke wijze. Maakt men in plaats van een hoogen wal, zooals aan dat flankement eigen is, een lang glacis, dan is de gansche daarvóór liggende gracht rechtstreeks bestreken, en komt de bestrijkende baan van het geweer zoo veel doenlijk tot haar recht; met flankement is dit slechts dan ten volle het geval — en ook dit zeg ik niet voor het eerst in het openbaar (2) — wanneer men den aanvaller kan dwingen, zich lang aan dat vuur bloot te stellen, zooals bijv. bij droge grachten kan voorkomen.

Natuurlijk zijn de door mij te Utrecht aangeduide werken minder krachtig dan fortén met pantserkoepels; maar, ik herhaal het toen in herinnering gebrachte gezegde van de Roo van Alderwerelt: »men kan ook de beste zaak te duur koopen.»

(1) Jaargang 1886 blz. 643, en volg.

(2) Vergadering dezer Vereeniging van 29 Maart 1883, blz. 418.

De vraag moet daarom luiden: zijn de door mij voorgestane werken voldoende te achten? Natuurlijk ben ik persoonlijk daarvan ten volle overtuigd; maar ik begrijp levendig dat dit niet afdoende is. Laat mij U daarom eens eenige uitspraken in herinnering brengen uit het korte historische overzicht, dat ik U voor de pauze gaf; zijn dit al geen bewijzen, als aanwijzingen mogen zij toch naar ik hoop wel dienst doen.

De minister van Stirum noemde de verdediging van den Haarlemmermeerpolder aan de O. en Z. zijde niet moeilijk: eenige polders moesten worden geïnundeerd, eenige accessen afgesloten, en wel door *kleine* werken enz. De minister Klerek verklaarde zich tegen groote werken op alle, zelfs onbeduidende accessen, en de kolonels Enderlein en Kuyper meenden dat men op de minder gewichtige accessen in het zuidfront met *zeer eenvoudige voorzieningen* kan volstaan. Een chef van den generalen staf en een inspecteur der artillerie zeggen in een gemeenschappelijk rapport dat, indien wij vóór de voltooiing der stelling in een oorlog mochten worden gewikkeld, de verdediging, *ook zonder forten*, door de levende strijdkrachten alleen, steunende op inundatiën, met vertrouwen kan worden aanvaard. Een volgende chef van den generalen staf meent, dat het ontwerp van den minister den Beer P., waarin naast forten van 5 ton, ook verscheidene posten van 2½ ton voorkomen, nog vereenvoudigd kan worden door eenige posten te laten vervallen en enkele forten in posten te veranderen. De minister Seyffardt eindelijk, zeide voor 2 maanden, de verdediging der stelling gerust te durven aanvaarden als het kleine plan (zooals men weet, alleen aardwerken, geen bomvrije gebouwen bevattende) voltooid is en wij een flink man aan het hoofd hebben, omdat men onze aardwerken of forten alleen langs nauwe accessen kan naderen.

In al die uitspraken vind ik bondgenooten voor mijne stelling, dat de forten in den binnenkring eenvoudig mogen worden ingericht; bij eene dergelijke inrichting zal, zooals ik in de reeds genoemde vergadering te Utrecht mededeelde, elk werk, met inbegrip van 2 hefkoepels, op de bestaande zandophoogingen kunnen worden voltooid voor hoogstens 2 ton ge-

middeld, en de geheele kringstelling alzoo voor ongeveer 5½ miljoen. Daarmede is echter niet alles gedaan. In hetzelfde artikel van de Militaire Spectator, waarin ik de niet-onmisbaarheid van zware pantserkoepels voor forten in laag terrein trachtte te betoogen, heb ik gewezen op het nut van permanente verbindingsliniën tusschen de forten en van maskes, en van dat nut ben ik nog steeds doordrongen. Waar dus dergelijke liniën, hetzij kunstmatige, hetzij door kaden of dijken gevormde, ontbreken, zullen die mijns inziens nog moeten worden gemaakt. Omtrent de beste plaats voor maskes ben ik van opinie verauwerd; ik geloof nu, dat deze het meeste voordeel aanbrenge, wanneer men ze dicht achter de forten en de verdedigingsliniën aanbrengt. Met een onmiddellijk daarachter aan te leggen kunstweg met Decanvillebaan op den berm, zullen die maskes een 25 M. breedte vorderen; zij zouden kunnen bestaan uit 3 rijen boomen met onderhout. Bij eene hoogte van bijv. 10 M. onttrekt dit maske een strook van 1000 M. breedte aan het oog van een vijand, die op 2000 M. afstand een 30 M. hooge standplaats mocht vinden of kunnen maken; terwijl die strook nog bijna 140 M. breed is, tegenover een ballon captif, die op 4000 M. afstand ter hoogte van 300 M. is opgelaten. Minder noodig komen zij mij voor, waar flinke dijken of verbindingsliniën een uitgestrekt inundatiegebied van het door de stelling ingesloten terrein scheiden; hoogst wenschelijk echter op het Westfront. Voorts zullen hefkoepels en loopgraafpantseren buiten de forten goede diensten kunnen bewijzen, alleen gepantserde houwiterstanden acht ik niet noodig; ook zal de gemeenschap, vooral van het N. W. front, achterwaarts verbeterd moeten worden, enz. Dit alles zal niet veel minder kosten dan de forten zelve, zoodat de nog voor de kringstelling te besteden uitgaven te zamen door mij op minstens 10 miljoen worden geschat. Onder dit bedrag zijn in de 1^e plaats nog begrepen twee kleine werken, welke mijns inziens niet gemist kunnen worden, namelijk: het eene tusschen dat aan den Middenweg en benoorden Purmerend, en het andere bij het W. uiteinde van de Velderslaan (ten W. van Nigtevecht); en in de 2^e plaats eene versterking van Muiderberg; daarentegen zou ik van de

zandophooging bij den Jisperweg en van het aardwerk bij Nigtevecht geen sorten willen maken.

Omtrent de inrichting der vleugels ben ik nog niet tot een zoo vaste meening gekomen als omtrent de meest gewenschte richting daarvan en de inrichting der kringstelling, m. i. is de tijd nog niet gekomen om eenvoudig te zeggen: »sorten met pantserkoepels in het hooge duinterrein, en overigens werken als de andere.” Dat in het terrein tusschen Aalsmeer of Kudelstaart en den straatweg Warmond—Sassenheim hoogstens werken noodig zijn als in de kringstelling zelve, kan naar ik meen moeilijk ontkend worden; met 4, desnoeds 5 van die werken kan men zeker volstaan, en bovendien kunnen die zeer klein zijn; met onderbouw zou ik daarvoor $1\frac{1}{2}$ miljoen willen stellen. Maar of men verder, en ook voor den Noordelijken vleugel, zijn toevlucht zal moeten nemen tot de zoo even genoemde dure pantserforten, dan wel geheel of ten deele de denkbeelden zal kunnen toepassen van den Zwitserschen kapitein Julius Meyer, waarover o. a. in deze Vereeniging eene hoogst belangrijke voordracht door kapitein Snijders werd gehouden, en waarvan de schrijver eene toepassing bij Metz heeft ontworpen, dit zou ik vooralsnog niet durven beslissen. Ware dit mogelijk, dan zouden de kosten voor die vleugels niet zoo exorbitant hoog zijn; volgens de opgaven van den ontwerper kost zijn stelsel f 250,000 per K. M.; maar al rekt men het dubbele, dus $\frac{1}{2}$ miljoen, dan zou de 7 K.M. lange Zuidelijke vleugel tusschen het strand en den meergenoemden straatweg Warmond—Sassenheim nog slechts $3\frac{1}{2}$ miljoen vorderen, en de Noordelijke vleugel ongeveer evenveel, totaal dus 7 miljoen voor de beide vleugels behalve de reeds genoemde $1\frac{1}{2}$ miljoen. Indien men daarentegen gedeeltelijk pantserforten — bijv. 3 op elken vleugel -- en overigens krachtige werken zonder koepels bouwt, dan zal elke vleugel wel $\pm$ 7 miljoen kosten, en vermoedelijk zelfs $\pm$ 10 miljoen, indien al die werken van koepels worden voorzien. Bij den Noordelijken vleugel moet ook nog worden gerekend op eene kusthouwtser- of mortier-

batterij bezuiden het Noordzeekanaal tegenover het fort bij IJmuiden, ten einde vijandelijke schepen met horizontale pantsers op een eerbiedigen afstand te kunnen houden. Met inachtneming van het doel dezer vuurmonden en van de omstandigheid dat hier steeds troepen aanwezig moeten zijn, kunnen de houwitsers of mortieren zoodanig worden opgesteld, dat zij niet veel van het scheepsgeschut te lijden zullen hebben en zijn geen kostbare voorzieningen noodig om ze te beschermen tegen een coup de main van de zeezijde.

Zelfs al neemt men aan, dat het middelste der zoo even genoemde cijfers het juiste zou zijn, dan kosten de vleugels nog $15\frac{1}{2}$ à 16 miljoen; inderdaad geen gering cijfer; maar men bedenke, dat de door minister Seyffardt ingestelde commissie voor den Zuidelijken vleugel bijna 11 miljoen en voor nieuwe werken tot verdediging van het Noordzeekanaal, waardoor de vrije vaart *niet* afdoende wordt verzekerd, ruim 5 miljoen noodig achtte. Wel is waar is dit laatste bedrag 2 miljoen geringer dan het zoo even genoemde middencijfer voor den Noordelijken vleugel, doch van dit verschil moet nog worden afgetrokken wat het fort bij Velsen minder kan kosten, welk verschil minstens 1 miljoen, en vermoedelijk zelfs veel meer zal bedragen. Men houde toch in het oog, dat dit in het stelsel dier commissie zeer kostbare fort slechts een gewoon steunpunt der kringstelling behoeft te zijn, wanneer de Noordelijke vleugel wordt gemaakt. Mocht later blijken, dat die vleugel naar het Meyersche stelsel kon worden ingericht, dan vervalt het verschil geheel; daarentegen wordt het aanzienlijk grooter, indien alle werken benoorden het Noordzeekanaal pantserforten zouden moeten zijn.

Hoe dit alles ook zij, de vleugels zullen kostbaar worden, welk stelsel van bevestiging men daarbij ook toepast, maar tusschen het eene en het andere stelsel is toch een hemelsbreed onderscheid, ook wat de kostbaarheid betreft. Daarom herhaal ik, dat eene ernstige studie van de te volgen versterkingswijze mij zeer noodig voorkomt; aan tijd daarvoor zal het ons trouwens niet ontbreken, nu men het algemeen eens is, dat de kringstelling behoort voor te gaan. Mag men toch afgaan op

de sommen, welke sedert de aanneming der vestingwet jaarlijks zijn verwerkt, dan zal de voltooiing der kringstelling nog wel 4 of 5 jaren vorderen; en begint men daarmee eerst nadat het kleine plan zal zijn voltooid, dan kan men toch niet vóór de 20^e eeuw aan de vleugels gaan werken.

Moeten nu ook de noodige miljoenen op de begrootingen worden gebracht van de jaren waarin zij verwerkt zullen worden? Ik geloof dat dit volkomen onnoodig, en zelfs niet aan te bevelen zou zijn. Het komt mij voor dat onze kinderen, die ook nog van eene aldus ingerichte Stelling van Amsterdam voordeel zullen trekken, daaraan kunnen mede betalen; wanneer men aanneemt, dat deze 25 jaren dienst zal kunnen doen, zal men naar ik meen, voorzichtig genoeg zijn. Bij aflossing in dien tijd moet eene annuïteit van $\pm 6\frac{1}{2}\%$ worden betaald, en voor de 10 miljoen der kringstelling zou dus $6\frac{1}{2}$ ton per jaar op de begrooting moeten worden gebracht; voor de vleugels, indien deze 15 à 16 miljoen zouden vorderen, komt nog ± 1 miljoen daarbij. Zoo handelend zouden de 2 miljoen, welke ik straks beschikbaar had, nog volstrekt niet zijn uitgeput: en het blijkt dus, dat er middelen bestaan om een bruikbaar leger en eene goede stelling van Amsterdam te verkrijgen, zonder jaarlijks de in 1894 te besteden gelden voor levende en doode strijdkrachten te overschrijden, indien men zich slechts hoedt voor alles wat naar overdrijving zweemt. Eene poging te doen om dit hetoog bij U' ingang te doen vinden, was het doel dat ik mij bij de aanvaarding van mijne taak voor heden avond stelde.

Hiermede zou ik kunnen eindigen. Maar vooraf moet mij nog ééne opmerking van het hart. De aard van mijn onderwerp bracht mede, dat ik van de levende strijdkrachten als het ware slechts terloops sprak; mogelijkerwijze zou dit feit kunnen leiden tot de gedachte, dat ik de wijze van inrichting der stelling als hoofdzaak en het leger als bijzaak zou beschouwen. Tegen die eventualiteit wil ik bij voorbaat opkomen:

liever een bruikbaar leger en een onafgewerkte stelling dan een prachtige positie zonder de noodige bruikbare troepen. Want door alle eeuwen heen is het gezegde bewaarheid, dat voor bijna 2400 jaren de Grieksche treurspeldichter Aeschylus den Perzischen bode in den mond legt, die de nederlaag van Xerxes bij Salamis komt berichten: »Die veste is veilig, waar »de muren mannen zijn.» (1) *(Toejuichingen.)*

De VOORZITTER: Is er iemand die het woord verlangt om opmerkingen te maken of inlichtingen te vragen? Niemand?

De heer A. N. J. FABRIS: Ik begrijp zeer goed, dat mijne kameraden eenigszins aarzelen om hier hun gevoelen betreffende de Amsterdamsche stelling in het midden te brengen, waar dit ons zoo bezwaarlijk is gemaakt, nu in een artikel — door den *Militaire Spectator* opgenomen — wordt gezegd, dat men — ik kan niet letterlijk citeeren, doch geef ongeveer de strekking weer — volkomen op de hoogte moet zijn van het pantservraagstuk om er eene bepaalde meening over te kunnen uitspreken. Ik wensch dan ook slechts te spreken als leek, en ik veroorloof mij daarbij de opmerking, dat de Linie van Beverwijk, die — zooals de spreker straks opmerkte — tactisch zoo juist is gekozen, werd getraceerd door Krayenhoff, welke nauwelijks zijn doctorsmantel had afgelegd, toen hij hier het zwaard omgordde.

Wat nu de zaak zelve betreft: door den heer Eland is tamelijk wel *la mort sans phrase* nitgesproken over het stelsel—Meyer. Ik durf echter vragen, of de geachte spreker niet wat al te spoedig het doodvonnis heeft geveld.

Door hem toch is gezegd, dat een gepantserd koepelfort voor ons minder noodig is, aangezien wij wel altijd 15 dagen tijd van voorbereiding zullen hebben. Ik geloof echter, dat die tijd wel wat al te ruim is genomen.

Ik wil nu niet spreken over de Nieuwe Hollandsche Waterlinie en over hare waarde, maar ik meen toch, dat *men* uit al hetgeen de heer Eland heeft gezegd, de gevolgtrekking zou

(1) De Gids, November 1893. Blz. 336.

kunnen maken, dat wanneer de vijand vóór den termijn van 15 dagen zich voor de stelling Amsterdam kon bevinden, een koepelfort wel eenige waarde zou hebben.

Is nu deze gevolgtrekking juist?

Ook is vroeger gezegd — spr. citeerde daarbij, naar ik meen een „antwoord” op een „voorloopig verslag” der vestingbegroo-ting — dat zonder koepels de forten geen steunpunten zouden zijn. Ik begrijp dit niet. Want als men uit de forten de koepels licht, zou dan de waarde er van geheel weg zijn? Ik geloof het niet.

Dat die steunpunten hun waarde alleen aan die twee of vier vuurmonden in koepels zouden ontleenen, komt mij betwistbaar voor, wel begrijp ik dat wij vuurmonden moeten hebben, die in de verte hun vuur kunnen brengen.

Elders is gezegd, dat een zichtbare koepel een verloren koepel is; sommigen willen alzoo die koepels achter aardekkingen opstellen, van accesverdediging is dan geen sprake, trouwens zelfs van hefkoepels wordt geen accesverdediging verwacht. Wat zullen die dure koepels ons dan wel geven?

Dat niet gesappeerd zou worden, is wel menigmaal gezegd, doch wanneer de vijand zich voor de stelling van Amsterdam bevindt, dan zal hij die ook moeten hebben, dan zal hij natuurlijk vooral trachten ons vlengellam te maken. Maar waar dit niet gelukt, daar zal hij toch wel genoodzaakt worden om langs kunstmatigen weg zich vooruit te werken. Ik meen daarom dat het stelsel Meyer niet zulk een doodvonnis verdient als daarover door kolonel Eland is nitgesproken.

Overigens breng ik een woord van dank aan den spreker, die ook nu weder duidelijk heeft aangetoond, dat ons heil niet vooral moet worden gezocht in forten, maar wel in onze levende strijdkrachten.

De heer BAUD: De heer Eland stelde als eisch voor de levende strijdkrachten een leger van 90.000 à 100.000 man, en betoogde daarbij de wenschelijkheid van de afschaffing der schutterijen, op grond van de geringe verwachtingen, die hij van de bruikbaarheid dier wapenmacht in oorlogstijd koestert.

Het is niet voor de eerste maal, dat ongunstige oordeelvellingen over de schutterijen werden gehoord; maar veelal scheen het mij toe, dat zij berustten op oude overleveringen en dat zij werden uitgebracht zonder dat men zich had vergewist of sedert wellicht verbetering in den toestand was ontstaan. Ik heb althans de eer te staan aan het hoofd eener schutterij, op welke ongunstige oordeelvellingen, als menigmaal werden gehoord, allerminst toepasselijk zijn.

Hoe gewenscht de afschaffing der schutterijen den heer Eland ook moge voorkomen, voor het tegenwoordige bestaat die wapenmacht nog; en ik houd mij overtuigd, dat zij, ondanks de weinig vleierende onthoezelingen te haren aanzien, zich geenszins zal laten weêrhouden haren plicht te blijven doen.

De schutterijen maken thans nog deel uit van de levende strijdkrachten, en ik twijfel niet, dat, wanneer hare diensten zullen gevorderd worden, zij aan hen, die daarin zoo weinig vertrouwen stellen, heel wat minder teleurstelling zullen berokkenen, dan door hen thans wel verwacht wordt.

Als Commandant der schutterij te 's-Gravenhage, kan ik althans getuigen, dat deze, steeds gedachtig aan het heilige doel der landsverdediging, met lofwaardigen ijver en plichtbesef hare beste krachten wijdt om zich voor te bereiden voor de schoone taak, die eventueel voor haar is weggelegd. Ik schroom dan ook niet als mijne gevestigde meening uit te spreken, dat de schutterijen, in tijden van oorlog en gevaar, voor de diensten, die deze wapenmacht zal hebben te vervullen, beter berekend zullen blijken te zijn, dan door velen thans verwacht wordt.

De heer VAN MARLE: Ik dank den heer Eland voor zijne voordracht, waaruit ik slechts enkele punten wil relevceren. De geachte spreker heeft zijne rede besloten met te zeggen, dat hij de millioenen liever zou willen besteden aan de levende strijdkrachten en om goede troepen te verkrijgen, ook al is de linie van Amsterdam nog niet wat zij moet zijn. Ik heb echter bezwaar deze stelling zoo in het algemeen te acceptceeren. De heer Eland sprak van *goede* troepen en noemde daarbij een

getal van 100.000 man. Goede troepen willen wij zeker allen, doch om *goede* troepen te krijgen, daar behoort nog al wat toe.

Als wij spreken van den vijand, dan denken wij natuurlijk in de eerste plaats aan onzen Oostelijken nabuur. En als wij dan zien den geest van discipline, die daar onder het leger heerscht en wij vergelijken daarmede onze troepen, dan zou ik het toch veiliger achten niet al te zeer te bouwen op eene uitbreiding van onze levende strijdkrachten, en ben ik het meer eens met kapitein Doorman, die in den *Militaire Spectator* de wenschelijkheid heeft betoogd van het geven van sterke steunpunten aan onze minder talrijke en geoefende troepen, hetgeen ons wel degelijk meer resultaat zou opleveren dan de heer Eland schijnt te meenen.

Door den heer Eland is het cijfer van 100.000 man genoemd voor ons geheel leger. Doch behalve op de stelling Amsterdam, zullen wij ook te letten hebben op de Nieuwe Hollandsche Waterlinie; en nu houd ik het voor eene illusie, dat wij met 100.000 man op papier, werkelijk voldoende zouden kunnen zorgen voor de stelling Amsterdam en voor onze overige lands verdediging, alsmede voor verdediging onzer neutraliteit en dekking van de mobilisatie. Ik meen daarom dat het een groote vraag blijft of wij met het door den heer Eland genoemd cijfer, wel steeds voldoende troepen zullen overhouden voor de stelling van Amsterdam.

En in afwachting nu van het hebben der goede troepen, waarvan de heer Eland sprak, geloof ik dat nog het meest gewenscht is de stelling Amsterdam goed te voorzien van degelijke steunpunten, zooals dan ook ligt in het plan van den Minister van Oorlog.

De heer A. N. J. FABRIS: Na den generaal Van Marle te hebben gehoord, geloof ik dat het wenschelijk is, dat ook van een andere zijde uit de vergadering een stem worde vernomen. Voor het stelsel van den Generaal van Marle is zeker veel te zeggen, doch het heeft een groote schaduwzijde.

Het Nederlandsche volk is dikwerf beschuldigd van niet genoeg voor de zaak der defensie over te hebben. Doch ik zou

meenen, dat wij, militairen, daarvan voor een deel de oorzaak zijn. Wij hebben wat al te veel het volk in den waan gebracht, dat wij met fort en alles kunnen doen. Dat stelsel van fort in plaats van troepen, van doode in stede van levende krachten schijnt ook te Utrecht door den heer Snijders voorop te zijn gezet. Maar als men aanvoert, dat men het in de stelling Amsterdam kan doen met minder troepen, als men daar maar goede steunpunten in de fort vindt, dan zou ik zeggen — men vergeve mij de uitdrukking — dat die fort de dotjes zijn, welke men den kinderen geeft om zoet te zijn, maar waardoor men aan die kinderen geen voedsel biedt. Dat voedsel vindt men slechts in het levend organisme.

Ik meen daarom, dat wij het volk den toestand goed voor oogen moeten stellen en het doen begrijpen, dat in de allereerste plaats voor de levende strijdkrachten de noodige middelen moeten worden toegestaan.

De heer ELAND: Ter beantwoording van de gemaakte opmerkingen wil ik het volgende in het midden brengen.

Door den heer Fabius is gezegd, dat ik het doodvonnis zou hebben uitgesproken over het stelsel Meyer. Als ook de overige leden der vergadering dezen indruk van mijne voordracht mochten hebben ontvangen, dan heb ik mij slecht uitgedrukt. Ik heb immers voorgesteld, om door eene nauwgezette studie te doen nitmaken of dat stelsel geheel of ten deele bruikbaar zou zijn voor werken in de duinen, wanneer men tot het maken van vleugels mocht besluiten; alleen voor laag terrein heb ik het onbruikbaar genoemd.

Ook heb ik de waarde van zware koepels niet ontkend; alleen heb ik beweerd, dat zij voor Amsterdamsche fort in laag terrein niet onmisbaar mogen worden genoemd.

Op de vraag, waarom hefkoepels noodig zijn, antwoord ik: »met het oog op verrassingen». Waar andere aanvalswijzen zeer bezwaarlijk zijn, zal men op overrompeling verdacht moeten wezen, en daartegen is het van groote waarde, dat we, niet alleen »à la minute» maar als het ware »à la seconde» vuur kunnen geven. Wel zal er slechts een zeer geringe tijd behoeven te verlopen om de infanterie uit hare dekkingen de glacis-

borstwering te doen bereiken, maar zelfs die korte tijd kan soms nog te lang zijn. Indien de vijand weet, dat hij ook in het voor hem gunstigste geval op snelvuur uit dergelijke koepels moet rekenen, zal hem dit een reden te meer zijn, om zich op verrassende aanvallen nog eens te bedenken.

De opmerkingen van den heer Band hebben mij getroffen en ik meen dan ook dat zij op een misverstand berusten. Ik heb den loffelijken ijver — trots soms ergerlijke miskennis — van vele officieren en minder kader der schutterijen op den voorgrond gesteld. Maar daarmee alleen wordt die strijdmacht niet bruikbaar. Mijns inziens is niet te verwachten, dat Nederlanders — die niet, evenals de Zwitsers, van der jeugd af in gymnastiek en schieten zijn geoefend en den soldatesken geest van de laatste missen — na eene zoo geringe oefening dadelijk of kort na het uitbreken van den oorlog tegenover den vijand mogen gebracht worden.

Wat toch maakt de legerformatie in ons land zoo moeilijk? Het is, dat wij op omstandigheden moeten rekenen, waarin wij, hoogstens na een korten tijd, over eene aanzienlijke macht bruikbare troepen moeten kunnen beschikken, hetzij tot verdediging van onze liniën en stellingen, hetzij tot handhaving onzer neutraliteit. Aan groote reserves, die niet spoedig bruikbaar zijn, hebben wij veel minder; wij moeten daartoe beschikken over troepen, waarop wij dadelijk kunnen rekenen.

In dit opzicht zijn wij natuurlijk aan grenzen gebonden, en dit brengt mij van zelf tot de opmerkingen van den generaal van Marle. Ik heb niet gesproken van goede, maar wel van bruikbare troepen. Het zou natuurlijk een illusie zijn, onzen soldaat gelijk te stellen met den Duitschen, die 2 jaren onder de wapenen blijft; daarom heb ik ook opzettelijk een andere uitdrukking gekozen.

Mijn geheele betoog is in dien geest gesteld. Niets is gemakkelijker dan aan te dringen op een groot leger, een langen oefeningstijd, krachtige fortten met zware pantserkoepels enz. Maar dat is, in Nederland ten minste, onpractisch; men moet roeien met de riemen die men heeft. Ik heb het kort geleden te Utrecht gezegd, en herhaal het hier, dat — zullen

onze beraadslagingen iets anders zijn dan ijdel woordenspel — wij ons in onze eischen moeten beperken tot een minimum. En als de natie eenmaal daarvan overtuigd mocht worden, dan zal zij m. i. ook wel bereid zijn te geven wat werkelijk noodig wordt geacht.

Door den generaal van Marle is ook gesproken van troepen noodig voor de dekking der mobilisatie, voor handhaving der neutraliteit en voor de Nieuwe Hollandsche Waterlinie. Over de neutraliteit heb ik met een enkel woord gesproken; de dekking der mobilisatie kan ik buiten rekening laten, omdat die niet meer noodig is, wanneer wij aan verdediging onzer liniën moeten denken. De opmerking over de N. H. Waterlinie heb ik voorzien. Doch ik heb over die linie gezweven, niet omdat ik ze onbruikbaar zou achten, maar alleen omdat ze in mijne verhandeling niet behoefde voor te komen. Bij de door mij tot grondslag aangenomen legersterkte is het noodige aanwezig om die linie te bezetten, terwijl het veldleger elders optreedt tot handhaving der neutraliteit. En komt het op de verdediging van het land aan, dan moet de Leider der verdediging beslissen wat hem te doen staat. Zoolang wij namelijk de N. H. Waterlinie verdedigen, zullen wij niet veel troepen noodig hebben voor de Stelling van Amsterdam; wordt dan de kust niet bedreigd, dan hebben wij voor de verdediging dier linie zooveel beschikbaar, dat wij daarin een zeer groote overmacht kunnen weerstaan; wordt de kust wel bedreigd, dan zal genoemde Leider behooren te overwegen, of in de gegeven omstandigheden al dan niet alleen de Stelling van Amsterdam zal worden verdedigd.

De heer BAUD: Het was mij bijzonder aangenaam van den heer Eland eene nadere toelichting van de bedoeling zijner woorden te mogen vernemen.

Met den geachten spreker beaam ik volkomen, dat men moet roeien met de riemen, die men heeft. Welnu! voor het tegenwoordige bestaan de levende strijdkrachten uit het leger en de schutterij. Zij zijn ieder overeenkomstig zijne eigenaardige taak, bestemd om samen te werken in het belang der lands-

verdediging. En het is juist daarom, dat ik heb willen doen uitkomen, dat de schutterijen, in tijden van oorlog en gevaar, naar mijne bescheiden meening, niet alleen zullen blijken voor de haar op te leggen taak berekend te zijn, maar dat zij de goede verwachtingen, die door vele anderen worden gekoesterd, niet zullen beschamen.

De heer ELAND. Nog slechts een enkel woord, mijnheer de Voorzitter. Indien het mij ooit genoeg zal doen te ontwaren dat ik mij heb vergist, dan zal het wel zijn in de quaestie, zoo even door den heer Baud besproken.

De VOORZITTER: Wanneer thans niemand meer het woord verlangt, dan wensch ik nog een paar woorden te zeggen.

Door den heer Fabius is gezegd dat fort en troepen niet veel beteekenen; in het algemeen is dit zeker waar, maar tevens kan ik instemmen met hetgeen de heer van Marle gezegd heeft, dat als men weinig troepen heeft, die daarenboven niet zoo best geoefend zijn, het dan teeh wenschelijk is in behoorlijke ingerichte fort en de noodige steunpunten te vinden.

Ik hoop overigens dat de personen, die geroepen zullen worden in deze het juiste midden te vinden, gelukkig zullen worden geïnspireerd.

Ten slotte wensch ik de heeren er wel opmerkzaam op te maken hoe gelukkig het is lid dezer Vereeniging te zijn.

Wanneer een Minister van Oorlog zijne portefeuille aanvaard heeft en hij dergelijke belangrijke quaestien als die van heden avond in behandeling wil nemen, dan moet hij, al komt hij met nog zulke mooie plannen in zijn zak, weten wat er vroeger over de zaak verhandeld is. Hij laat dan een knap man van het betrokken bureau komen en draagt hem op in korte woorden mede te deelen wat er staat in den stapel van stukken met plannen en wetsontwerpen, die hem worden voorgelegd en die hij onmogelijk alle zelve kan doorworstelen. De minister ontvangt al die inlichtingen krachtens zijn autoriteit als hoofd van zijn departement en wij, Mijne Heeren, we hebben dit alles heden avond van kolonel Eland gekregen, hetgeen wij wel zeer

mogen waardeeren. In korte woorden heeft hij de verschillende stelsels geschetst en daarbij ten slotte zijn eigen oordeel doen kennen. De bescheidenheid van den spreker belet mij hem daarvoor in zijne tegenwoordigheid al te zeer te prijzen, doch ik ben zeker, ook uit U aller naam te spreken, wanneer ik hem hartelijk dank zeg voor zijne hoogst belangrijke voordracht. (*Herhaalde toejuiching*).

De vergadering wordt hierop gesloten.

De Secretaris,

G. N. H. SCHULTZ VAN HAEGEN.

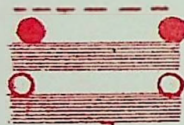
SCHETS N°1.

Richting Ontwerp van Mulken 1870.

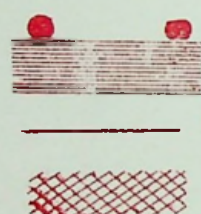
" Commissie 1871.

Ontwerp Engelvaaert 1871.

Wijziging van Stirum (1873) Bovendien vervallen de forten in de Zuiderzee.

SCHETS N°2

Voorstellen Enderleu en Kuiper
1876 (Minister Klerck)

Wijzigingen voorgesteld door den Inspecteur der Geme.

In 1876 nog bestaande plassen.

SCHETS N° 3.

- ● Ontwerp Minister Beijen (1877).
- Met drinkwater te vullen Polder.
- ⊕ Eindontwerp Minister-de Roo van Alderwerelt (1878).

SCHETS N° 4.

- Ontwerp volgens de brochure den Beer Portugal (1878) Smalle band.
- Ontwerp van den Minister den Beer Portugal (1879) Breede band.
- ① ② Fort en post.
- Op te maken linie Beverwijk Breesaap.
- a Fort of post, c.g. in de Stierop (Marken Binnen)
- b Zoo noodig desnoods in oorlogstijd te maken.
- c Wellicht te vervangen door meer, maar eenvoudiger werken.
- 1-7 Door de Commissie 1879 voorgestelde bijvoegingen.
- ||||| Id. voorgestelde wijziging.

SCHETS N° 5

- Ontwerp Commissielid 1879.
- Geflankeerde Hoepelbatterijen.
- Bestaande versterkingen.
- ⊕ Kantonnementen voor veldtroepen.
- ⊕ Ontwerp Minister Reuther (1881)
- Grenslijn aangegeven bij de M.v.T. betreffende de begroting ten behoeve van de voltooiing het vestingstelsel, dienst 1881, voor: overre de richting afwijkt van het ontwerp van 1881.

SCHETS N° 6.

- Werken, in 1894 vastgesteld.
- a-a' Richting Enderbeek-Kuyper voor het Wgedeelte Zfont (1876)
- a-a Wijzigingen voorgesteld door den Inspecteur der Genie in 1876 en 1878.
- b-b Vleugels (niet permanente werken) voorgesteld door de Commissie van 1879.
- c-c Vleugels, voorgesteld door den Generaal den Beer Poortugaal in 1889.
- d-d Id. door den Heer Rutgers van Rozenburg in 1891
- e-e (Zie tekst).
- Pen Q Duinwaterleiding inrichtingen

